

Jezik karlovačkih oporuka iz 18. stoljeća

Laić, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:769776>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Antonela Laić

JEZIK KARLOVAČKIH OPORUKA IZ 18. STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Antonela Laić
Matični broj: 0009082613

JEZIK KARLOVAČKIH OPORUKA IZ 18. STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost, nastavnički smjer

Mentorica: doc. dr. sc. Marina Marinković

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CROATIAN STUDIES

Antonela Laić

THE LANGUAGE OF KARLOVAC WILLS FROM 18TH CENTURY

MASTER THESIS

Mentor: Marina Marinković, PhD

Rijeka, 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam diplomski rad naslova *Jezik karlovačkih oporuka iz 18. stoljeća* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marine Marinković.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkog rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskog rada. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno naznačeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Studentica:

Antonela Laić

Vlastoručni potpis:

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Metodologija i cilj rada	7
3. Karlovac – povijesni podaci, geografski smještaj, značaj i jezik u razdoblju do 18. stoljeća	10
3.1. Dosadašnja istraživanja mjesnog govora Karlovca	11
4. Određivanje pripadnosti govora Karlovaca 18. stoljeća na temelju oporuka iz razdoblja od 1730. do 1781. godine.....	17
5. Fonološke značajke	23
5.1. Vokalizam	23
5.1.1. Refleks poluglasa	24
5.1.2. Refleks stražnjeg nazala	25
5.1.3. Refleks prednjeg nazala.....	26
5.1.4. Jat.....	26
5.1.5. Slogotvorni sonant r.....	27
5.1.6. Slogotvorni sonant l.....	27
5.2. Konsonantizam.....	29
5.2.1. Konsonantske skupine i jotacija.....	30
5.2.2. Depalatalizacija.....	32
5.2.4. Obezvučenje dočetnih suglasnika.....	33
5.2.4. Sibilizacija	33
6. Morfološke značajke.....	34
6.1. Imenice.....	34
6.2. Zamjenice	37
6.3. Pridjevi	39
6.4. Brojevi	42
6.5. Glagoli.....	42
6.6. Nepromjenjive vrste riječi.....	46
7. Leksik.....	46
8. Kajkavske i čakavske značajke u govoru Karlovca 18. stoljeća	49
9. Zaključak	51
10. Popis literature.....	53
11. Prilozi	56
Prilog 1	56
Prilog 2	56

Prilog 3	56
12. Sažetak i ključne riječi	57

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada obuhvaća istraživanje i analizu jezika karlovačkog područja u 18. stoljeću na temelju proučavanja dviju knjiga restauriranih i sakupljenih oporuka koje je priredio arhivist Antonio Bosio u nakladi Državnog arhiva u Karlovcu. U dva sveska nalazi se 133 oporuka, od čega je 87 pisano hrvatskim jezikom. Oporuke su dokumenti koji su nastali prilikom bolesti ili posljednjih godina života karlovačkih građana, a sastavljale su se pred gradskim vlastima. Najčešće su ih sastavljali gradski pisari na zahtjev imućnijih građana, a potvrđivale su ih sudbene vlasti poglavarstava slobodnih kraljevskih gradova. Proučavane oporuke datiraju od 1730. pa do 1781. godine, odnosno do proglašenja Karlovca slobodnim kraljevskim gradom. Većina oporuka napisana je latiničnim pismom i hrvatskim jezikom, ali pojavljuju se i one pisane njemačkim i latinskim jezikom.

Već na prvi pogled i površinskim pregledom knjiga oporuka može se zaključiti da su pisari slijedili uobičajen obrazac za tu vrstu pravnih spisa. Iako taj obrazac nije bio striktno zadan, prilikom pisanja oporuka znalo se što se i kojim redoslijedom navodi. Oporuke su najčešće započinjale znakom križa te imenom i prezimenom oporučitelja. Zatim se izražavala misao o podjeli nasljedstva te popis vjerovnika i dužnika s točnom vrstom i iznosom dugovanja, čime je uslijedila detaljna raspodjela imovine. Poseban naglasak bio je stavljen na vjerska zaduženja, odnosno na mise zadušnice, pobožne legatke, na duše pokojne rodbine, ali i na živuću djecu. Na kraju su se navodili oporučitelj, svjedoci te pisar. Takav dokument izvorište je povijesnih podataka i povjesničarima, pravnicima, jezičarima, ali i ostalom širokom krugu čitatelja koji će kroz zabilježene podatke dobiti uvid u prošlost grada i prošlost članova možda svoje obitelji te je kao takav i meni poslužio za istraživanje govora stanovnika Karlovca iz 18. stoljeća.

2. Metodologija i cilj rada

Cilj ovoga rada je utvrditi odnos kajkavskih, čakavskih i štokavskih elemenata na temelju istraživanja i analize ukupno 87 oporuka pisanih hrvatskim jezikom s karlovačkog područja iz razdoblja od 1730. do 1781. godine. Poseban naglasak stavljen je na analizu i proučavanje fonoloških i morfoloških osobitosti, a radom se dotičem i leksičkih elemenata zabilježenih u oporukama. Oporuke kao povijesni dokument vrijedan su izvor i za proučavanje i istraživanje dijalektalnih osobitosti, paleografije, onomastike i povijesti gramatike te kao takve vrijedan instrument za dokazivanje osobitosti govora 'starih Karlovčana'. Unatoč mojem velikom zanimanju i zainteresiranosti za povijesnu dijalektologiju i sastavljanje ovog rada, moram istaknuti kako sam prilikom pisanja istoga naišla na nekoliko fundamentalnih prepreka. Istraživači povijesne dijalektologije, što je bila i moja uloga u ovom slučaju, često nailaze na neke metodološke zamke, a česta je poistovjećivanje jezika pisara s jezikom kraja u kojem je tekst nastao. Imajući na umu da je u 18. stoljeću stopa pismenosti bila vrlo niska te da su dokumente kao što su oporuke pisali školovani i obrazovani pisari koji su unosili vlastite, školovanjem stečene, jezične intervencije koje odstupaju od dijalektalne realnosti toga područja, nametnulo mi se pitanje: „kako sa što većim uspjehom odrediti stvarnu dijalektološku sliku govora tadašnjih žitelja grada, a da pritom ne upadnem u zamku i ne analiziram tek, u ovoj situaciji irelevantnu, jezičnu riznicu pisara?“. U članku Sanje Zubčić *Povijesna dijalektologija: ishodišta, prepreke, postignuća i perspektive* navodi se da su, radi lakšeg prepoznavanja odstupanja te kako bi zaključci o dijalektološkoj slici bili što precizniji, proučavatelji povijesne dijalektologije i jezične povijesti nužni, ukoliko je to moguće, upotpuniti spoznaje o potencijalnim spoznajama o mjestu nastanka teksta, mjestu za koje je tekst namijenjen, o biografiji pisara te njegovim drugim djelima i izvanjezičnim čimbenicima (Zubčić 2015: 101). Pošto mi detaljna istraživačka djelatnost o pisarima, njihovom životu i radu, zbog nedostatka pisanih izvora, nije omogućena, odlučila sam da ću pored pojedinih izdvojenih jezičnih značajki zabilježenih istraživanjem s potencijalom moguće pisarske intervencije naglasiti da je riječ o istom. Sljedeća, ne bih rekla prepreka, ali otegotna okolnost počiva na činjenici da su se dosadašnja istraživanja govora Karlovca bazirala uglavnom na širem karlovačkom području i okolnim mjestima, najvećma izostavivši užu karlovački gradski predio. Prvi veći doprinos u donošenju prvih spoznaja o karlovačkom gradskom govoru ostvarili su Božidar Finka i Antun Šojat proučavajući i analizirajući govor užeg gradskog prstena zabilježenom u njihovom radu *Karlovački govor* iz 1973. godine. Autori se slažu s

činjenicom da su, iako brojna, dotadašnja istraživanja karlovačkog govora nedovoljno detaljno prožela u dijalektalno-heterogeno bogatstvo karlovačkog govora (Finka, Šojat 1973 : 77). Također, danas većina radova bazirana je na suvremenim istraživanjima govora, odnosno provedena istraživanja prikaz su slike govora od 19. stoljeća do danas, bez uvida u starije jezično stanje govora. Takav nedostatak nedovoljnog osvjetljavanja spoznaja iz ranijeg razdoblja karlovačke jezične povijesti, ali i dilema oko ishodišnog narječja toga prostora, o kojoj ću detaljnije u nastavku rada, glavni su poticaji za ovo istraživanje. Stoga, u nastavku ću se baviti pitanjem odnosa kajkavštine, čakavštine i štokavštine, njihove granice, te je li čakavština, kao što je pretpostavljao Strohal¹, ili je pak kajkavština, kako je mislio Lončarić (Lončarić 2005: 90), ishodišno narječje toga područja. U glavnom dijelu rada dat ću cjelokupni pregled fonoloških, morfoloških te leksičkih osobitosti karlovačkog govora iz 18. stoljeća s posebnim naglaskom na one koje pripadaju višem hijerarhijskom sustavu (refleks jata, refleks poluglasova, refleks **o*, slogovnog **□*, upitno-odnosna zamjenica i kompoziti, i dr.). Na kraju, dat ću sistematski prikaz karlovačkog govora na temelju alijetetnih značajki štokavskog, kajkavskog i čakavskog narječja. Akcentuacija, kao jedan od važnijih kriterija za utvrđivanje govorne pripadnosti, ne ulazi u kriterije razlikovnosti jer, zbog pisanog izvora, nemam izravnih podataka o njoj. Prilikom označavanja preuzetih informacija iz knjiga oporuka, budući da su oporuke svrstane u dvije knjige, svi primjeri i citati preuzeti iz knjige oporuka iz razdoblja od 1730. do 1771. bit će označeni brojem stranice i oznakom I, a oni preuzeti iz druge knjige, iz razdoblja od 1771. do 1781. godine, označit ću brojem stranice i oznakom II.

PRIKAZ GRAMATIČKIH I OPĆIH KRATICA

A – akuzativ

čak. - čakavski

D – dativ

dr. - drugo

G – genitiv

g. - godina

gl. – glagol, glagolski

gl. prid. rad. – glagolski pridjev radni

hrv. - hrvatski

¹ Rudolf Strohal u radu *Jezične osobine u Kotaru karlovačkom* nalaže kako su starosjedioci čakavskog podrijetla te da je čakavsko narječje ishodište i baza karlovačkog govora (Strohal 1901: 8).

I – instrumental

jd – jednina

kaj. - kajkavski

L – lokativ

l. – lice

mn – množina

N – nominativ

prasl. – praslavenski

prez. – prezent, prezentski

st. – stoljeće

stsl. – staroslavenski

što. – štokavski

v. - vidi

3. Karlovac – povijesni podaci, geografski smještaj, značaj i jezik u razdoblju do 18. stoljeća

Sav okoliš karlovački pun je naravskoga čara i dragote, te obiluje sretnimi i žalostnimi uspomunami naše kobne prošlosti (Lopašić 1879: 243).

Prostor Karlovca često je opisivao kao nizinsko, podvodno ili močvarno područje, odnosno kao mjesto dodira nizinskog panonskog i peripanonskog prostora središnje Hrvatske te planinskog kraja gorske Hrvatske. Prostor je to koji od davnina trpi brojne nedaće, ratovanja, požare, poplave. Prirodni obrambeni položaj od provale ostalih plemena, rijeke bogate ribom, šume bogate divljači, samo su neke od prednosti ovog kraja koje su privlačile stanovnike na ostanak, ali i ostale na zauzimanje istog (Šmic 1979 : 38). Prve turske provale zabilježene su početkom 16. stoljeća, a trajale su više od 150 godina nakon toga. Pred turskom silom, u silnom strahu od nenadanog napada, dolazi do velikih etničkih pomicanja prema zapadu (Kruhek 1978: 81). Takva neposredna turska opasnost unesla je promjene u strukturi na vlastelinstvima i feudalnim posjedima, ali i uzrokovala je prekid trgovačkih veza koje su povezivale unutrašnjost s obalom što je uzorkovalo porastu važnosti trgovačkog puta preko Dubovca i Gorskog kotara. Time je Dubovac već u 16. stoljeću postao središte solne trgovine što je rezultiralo čestim dolascima seljaka iz Vinodola i primorskog kraja, ali i onih iz unutrašnjosti, najčešće petrinjsko-gradačkih vlastelinstva (Adamček 1979: 48). Godine 1540. Turci su napali i porobili *svu okolicu sv. Jakova na Gazi (Mekušje), Rečicu, Švarču, Trebinju, Dubovac, posjeku mnoge popove po župah i fratre po manastirih, zarobe 3000 kršćanskih duša*, a tri godine nakon Turci *porenu i poždenu po ladanju oko Novograda (na Dobri), Bosiljeva i Ribnika* (Lopašić 1879: 9). Strateški dobra pozicija, močvarno područje između dviju rijeka, Kupe i Korane, nagnala je Habsburško carstvo, s inicijativom nadvojvode Karla II. Štajerskog, na gradnju snažne tvrđave na nekadašnjem posjedu plemićke obitelji Zrinski. *Četiri poveće rieke: Kupa, Korana, Mrežnica i Dobra, koje tu na blizu jedna do druge teku i priedjel sa tri strane oblievaju, otegoćuju prilaz na današnje karlovačko okolište. Ako čovjek pomisli, kakva je to bila nekoč muka, prelaziti rieke, dok nebijaše toliko mostova, a niti dosta vještine i umića u napravljanju splava, pa ako se uvaži, da prama turskoj strani pred Karlovcem teku uzporado Korana i Mrežnica, to je Karlo obzirom na način, kako su vojevali tadašnji krajiški i bosanski Turci i prema vrstnoći i spodobu bojnih strojeva, dosta shodno namjestio novu tvrđju, što potvrdiše i kasniji dogodjaji, jer Turci nisu za svega vojevanja i četovanja u kasnija vremena Karlovca niti pravo obsjeli, a kamo li ga osvojili* (Lopašić 1879: 17). Godine 1579., na dan Svete Margarite, 13. srpnja, započela je

gradnja središnjeg i danas najpoznatijeg simbola grada, šesterokrake tvrđave. Utvrda je, radi lakše obrane, formirana u obliku zvijezde sa šest krakova, renesansnim stilom koji karakteriziraju ulice sa sjecištima pod pravim kutom, a legenda kaže i da je tvrđava uzdignuta na devet stotina turskih glava koji su godinu prije preminuli pod Dubovcem (Lopašić 1879: 18). Utvrdu *prozvaše prema imenu njezina osnivača nadvojvode Karla latinski Carolostadium, njemački Karlstadt, a naš joj narod nadjenu ime Karlovac* (Lopašić 1895 : 18). Završetkom ratne opasnosti koja je u 16. stoljeću prijetila zidinama, Karlovac se nastavio širiti izvan gradske jezgre, danas poznate pod nazivom Zvijezda. Od osnutka do godine 1693. grad biva pod vojnom upravom, a nakon 1693. dobiva ograničenu samoupravu. Značajna godina je 1781. kad kralj i car Josip II. izdaje povelju kojom je Karlovac postao slobodni kraljevski grad (Lopašić 1879: 52). U 17. i 18. stoljeću Karlovcem je vladalo doba vojne i ograničene civilne uprave te razdoblje značajnog rasta trgovine i obrta. To razdoblje najljepšeg razvitka obilježeno je velikim nepogodama, kuga koja je *podavila dosta ljudi*, potres te požar koji *spali čitav grad* (Lopašić 1879: 38). Blagostanje nad gradom zavladao je u 18. i 19. stoljeću kada je grad slovio za jedan od najbogatijih i najrazvijenijih hrvatskih gradova zahvaljujući prvenstveno procvatu prometa, trgovine i lađarstva na rijeci Kupi, te snažnoj izdavačkoj djelatnosti i industriji (Lopašić 1879: 66). Danas grad čine ukupno 12 četvrti² i 52 naselja te broji oko 49 377 stanovnika³. U skladu sa svime navedenim, nije ni čudo da je glavni moto grada: *Karlovac: grad susreta*. Grad bogate povijesti, kulturne baštine, parkova, rijeka i prirode, na tržišno i industrijsko dobrom položaju, simbolizira i česta izmjena stanovništva, odseljavanje, doseljavanje, od ranih dana pa sve do danas, čime se i dijalektalna slika grada neprestano mijenjala. Zbog položaja na međi svih triju hrvatskih narječja, snažan povijesni utjecaj Turaka, Mađara, Francuza, Nijemaca i brojnih drugih nacionalnosti, čestih turista i došljaka, Karlovac ne samo da je grad susreta ljudi, već i susreta jezika, što čini njegov jezični i dijalektalni korpus veoma bogatim i šarolikim, a detaljnije o toj šarolikoj dijalektalnoj slici grada, prvenstveno u 18. stoljeću, bit će riječi u ostatku rada.

3.1. Dosadašnja istraživanja mjesnog govora Karlovca

² Povijesno bitniji su Banija i Rakovac, gdje su nekada bila vrata za ulazak u grad, Gaza, gdje je već od 1262. godine postojala župna crkva svetog Jakova, zatim „plemeniti varoš“ Dubovac s posebnom crkvenom župom i župnikom od 1339. godine, te Švarča koja se prvi put spominje davne 1313. godine u darovnici Stjepana Babonića (Lopašić 1895: 312).

³ Prema podacima *Popisa stanovništva, kućanstva i stanova 2021.*, Državnog zavoda za statistiku.

Kajti naš narod pako kako govori, već spomenuo jesam, z nikakvum regulom dokončano još nejmade, kakvog dijalektuša vsakiu pisanju knjig držati bi se moral, već se radi ovakova manjkanja razumivati može, da to do one dobe vsakome na volju ostavito jeste, dok se i naš slavni jezik pod svoje književne regule sjedinit, vsygdi primit i uputit postavi (Šipuš 1796.)

Značaj je Karlovca u njegovom postanju na tromeđi čakavskog, kajkavskog i štokavskog dijalekta⁴. Miješanje triju narječja većim je dijelom uzrokovano migracijama u 16. i 17. stoljeću, ali i već ranije spomenutim geografskim položajem na međi središnje i gorske Hrvatske koji je Karlovcu osigurao epitet trgovačkog središta. Shodno tomu, istraživanje i obradba karlovačkog govora otežani su jer teren karlovačkih govora obuhvaća i govor okolnih mjesta, mahom neujednačeni u govoru te govor užeg centra, grada Karlovca, u kojem se susreću i prožimaju ne samo drugačije osobine istoga dijalekta već strukturalno različiti dijalekti koji u dijalektološkoj klasifikaciji pripadaju osnovnim narječjima: čakavskom, kajkavskom i štokavskom (Finka, Šojat 1973: 77). Iako izazovno, istraživanje karlovačkih govora i govora okolnih mjesta privuklo je kroz povijest brojne dijalektologe, kao što su Rudolf Strohal, Vatroslav Oblak, Milan Rešetar, Ivan Milčetić, Stjepko Težak, Božidar Finka, Petar Ivić, Antun Šojat, Josip Lisac, Marina Marinković, Matija Mužek i drugi. Unatoč zainteresiranosti brojnih dijalektologa, Finka i Šojat vrlo su rano upozorili kako ta istraživanja ne pokazuju *ni približnu realnu sliku karlovačkog govora* (Finka, Šojat 1773 : 77). Zbog nedostatka informacija i dokaza, teško je odrediti koje narječje je iskonski prevladavalo na karlovačkom području. Rudolf Strohal jedan je od prvih istraživača karlovačkog govora. U radu *Jezične osobine u kotaru karlovačkom* ističe kako su starosjedioci bili čakavci te da je naknadno došlo do miješanja kajkavštine iz susjedne Kranjske i štokavštine iz Vojničkog kotara. Nadalje, Strohal govori kako je čakavština jača u južnom i jugo-zapadnom dijelu kotara, kajkavština u sjevernom i sjeverno-istočnom dijelu, a u gradu Karlovcu štokavštinom i kajkavštinom koja se razlikuje od kajkavštine izvan Karlovca (Strohal 1901: 78). Tu ideju u svojim istraživanjima potvrdili su i Ivan Brabec, Božidar Finka, Stjepko Težak i Antun Šojat, a takvo tumačenje možemo objasniti činom pada Karlovca pod vlast Vojne krajine u 18. stoljeću. Granica između Vojne krajine i Banske Hrvatske prolazila je između Mrežnice i Dobre. Stanovnici južno od Mrežnice i Dobre, kraja koji je pripadao Banskoj Hrvatskoj nazvani su *Pauri/Pavuri*, a kraj *Paurija/Pavurija*⁵.

⁴ Vidljivo iz karte u Prilogu 1.

⁵ Prema njemačkoj riječi *Bauer* što znači seljak. Većina ondašnjeg stanovništva tog kraja bavila se zemljoradničkim zanimanjem (Perušić 1989:36).

Sjeverno od Dobre i Mrežnice bili su stanovnici vođeni Vojnom krajinom, a nazvani su *Brajci*⁶. Govor sjevernijeg i sjevernoistočnijeg dijela, onog koji je pripadao *Brajcima*, u većoj su mjeri karakterizirali kajkavski elementi, dok su južniji stanovnici, odnosno *Pauri* govorili mješavinom i čakavskog i kajkavskog (Šojat 1997: 198). Antun Šojat u radu *Položaj karlovačkih govora među hrvatskim dijalektima* nalaže kako je u prošlosti *na karlovački govorni tip snažno utjecao književni oblik kajkavštine*, odnosno jezik kulture, školstva, crkve, sudstva i administracije (Šojat 1979: 271). Odnosno, istraživanjem zaključuje da je starosjedilačko pučanstvo velikim dijelom bilo čakavsko⁷, ali da su zbog utjecaja okolnog kajkavskog područja i sociološkog ugleda kajkavskog narječja preuzeli neke kajkavske elemente. Također, Šojat smatra da je utjecaj kajkavštine prisutan i u novije vrijeme, ali da ta kajkavština nije ona na koju nailazimo u okolnim područjima već da je riječ o kajkavskoj *koine* s bazom zagrebačkog gradskog kajkavskog govora.

Prilog 1 – Karta predmigracijskog rasporeda Josipa Lisca

⁶ Brajci se, prema predaji, opisuju kao neustrašivo i srčano pleme kojeg su Rimljani htjeli pokoriti, ali su oni uvijek pobjegli preko rijeke. I danas se održalo to tumačenje, ali samo u značenju 'onih preko rijeke', odnosno pojam Brajci vrijedi za sve one između Korduna i Slovenije (Perušić 1990: 35).

⁷ S time se slaže i tumačenje Ive Lukežić koja smatra da se u starojezično, predmigracijsko doba čakavsko narječje protezalo duž jadranske obale, hrvatskog primorja do ušća Cetine te na jadranskim otocima od Cresa do zapadnog Pelješca, uključujući Korčulu i Lastovo te na kopnu između Gorskog kotara i Kupe, na jugoistoku sve do Une pa potom Cetinom do mora. Unutar tog prostorno-jezičnog kompleksa razvili su se sjeverozapadni, jugoistočni i središnji čakavski kompleks, a karlovačko područje pripadalo je srednjočakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu u kojemu su zastupljene sve općečakavske, čakavske i ne samo čakavske značajke (Lukežić 2015: 225-249).

Prema karti mogućeg predmigracijskog rasporeda narječja (v. Prilog 1) te prema riječima Mije Lončarića područje karlovačkog četvororječja nekada je bilo kajkavsko (Lončarić 2005: 90). Uslijed turskih napada i brojnih migracija to su područje nastanili čakavci, a *smjena čakavštine s kajkavštinom vršena je od 16. do 18. stoljeća* (Finka 1974: 31-32). Ni u novije vrijeme situacija na karlovačkom području nije odveć drugačija. Prema riječima Antuna Šojata i Božidara Finke u suvremenom⁸ gradskom kolokvijalnom jeziku supostoje dvije osnovne grupe: čakavsko-kajkavska i štokavska (Šojat 1981: 153). Prvoj grupi, čakavsko-kajkavskoj, pripada relativno tanak sloj starijeg hrvatskog stanovništva te velik broj naseljenika iz bliže i dalje karlovačke okolice s čakavsko-kajkavskom, kajkavskom ili čakavskom govornom bazom. Ti se doseljenici obično već u drugoj generaciji posve stapaju sa starosjediocima, odnosno ne čuvaju ni jednu govornu osobinu koja bi ih od njih odvajala. Drugu grupu, štokavsku, čine brojni doseljenici, pretežno s područja Korduna, Banije i Like, te karlovački štokavci čiji su preci u znatnijem broju počeli dolaziti u Karlovac u 18. stoljeću. To je karlovačko stanovništvo novoštokavsko, ijekavsko, sa svim bitnim karakteristikama štokavskog dijalekta, neovisno o vremenu provedenom u području starijih jezičnih osobina. Te dvije grupe svakodnevno djeluju i prožimaju jedna drugu te se govorno stanje iz generacije u generaciju mijenja. Današnji gradski govor, pored svih štokavskih ili čakavsko-kajkavskih elemenata razlikuje se i od štokavskih i od neštokavskih govora svoje okolice, a jednako tako i od književnog jezika (Finka – Šojat 1773: 78). Riječ je, dakle, o prijelaznom govoru, govoru čakavsko-kajkavskih osobitosti⁹ s štokavskim elementima, a tako ga tumači i Mijo Lončarić¹⁰.

⁸ U razdoblju 20. stoljeća, ali smatram da ni danas nema prevelike razlike.

⁹ Valja pripaziti s terminom. Naziv čakavsko-kajkavski označuje dijalekt koji je u osnovi izvorno čakavski, dok termin kajkavsko-čakavski obuhvaća dijalekt izvorno kajkavskog podrijetla (Finka 1971: 14). Unatoč tome, Milan Moguš smatra da nećemo mnogo pogriješiti niti ako nazovemo ovaj govor kajkavsko-čakavskim jer govornici na karlovačkom prostoru upotrebljavaju zamjenicu *kaj* i smatraju se kajkavcima (Moguš 1977: 6).

¹⁰ Mijo Lončarić svrstava Karlovac pod prijelazne govore što je vidljivo na *Karti kajkavskog narječja* (v. Prilog 2).

Prilog 2. Karta kajkavskog narječja Mije Lončarića

Prema karti Silvane Vranić i Sanje Zubčić područje karlovačkog govora zapadno i jugozapadno od samog grada pripada srednjočakavskom dijalektu kojeg karakterizira ikavsko-ekavski refleks jata.

Prilog 3. Karta čakavskog narječja Silvane Vranić i Sanje Zubčić

Koliki su utjecaj uistinu imali čakavština, kajkavština i štokavština, te kakva je bila dijalektološka slika karlovačkog govora u 18. stoljeću pokušat ću istražiti na temelju podataka iz oporuka toga razdoblja.

4. Određivanje pripadnosti govora Karlovaca 18. stoljeća na temelju oporuka iz razdoblja od 1730. do 1781. godine

4.1. Razlikovni kriteriji za određivanje pripadnosti narječjima

Dijalektologija je jezična disciplina usko povezana s poviješću jezika i bavi se tumačenjem, istraživanjem, opisivanjem, rangiranjem i klasificiranjem jezičnih razlikovnosti među apstraktnim i konkretnim podsustavima istog jezika. Predmet su proučavanja dijalektologije slični ili djelomično različiti genetski usko srodni jezični sustavi unutar jednog jezika. Cilj dijalektologije jest pridonijeti razumijevanju sastavnica jezika te klasificirati pojedine mjesne govore u njima nadređenom sustavu. Diferentnosti se u dijalektologiji razvrstavaju u nekoliko hijerarhijskih rangova, drugim riječima, razlikujemo alijetete i alteritete. Alijeteti predstavljaju jezične razlikovnosti najvišeg ranga, načelnu drugost od drugih. Alijetet je karakteristika određenog podsustava, njegov jedinstveni jezični znak i razlikovni kriterij dostatan kao posvjedočenje pripadnosti tom podsustavu. Za razliku od toga, alteriteti nisu karakteristični samo za jedan određeni podsustav, odnosno, alteritete definiramo kao načelnu drugost od drugih, ali ne svih, tj. alteriteti su razlikovnosti nižeg ranga. Pod pojmom alteriteta obuhvaćamo razlikovnosti kojima se obuhvaćaju pojavnosti tipične za dva, ili sva tri narječja. Osim alijeteta i alteriteta bitno je spomenuti i razlikovne činjenice u organskim govorima koje odaju pripadnost govorima u određenom geografskom, kulturnom i povijesnom arealu (Lukežić 1998: 38-40). Takve arealne značajke koje su svojstvene govorima, skupinama govora, podijalektima, dijalektima, ili čak jezicima pripadaju pomoćnim kriterijima u dijalektološkoj klasifikaciji. Vodeći se dosadašnjim istraživanjima karlovačkog mjesnog govora te tezom da je u Karlovcu *nekoliko štokavskih i čakavskih punktova*, ali za veći dio teritorija utvrđeno je da se govori *kajkavštinom »ili bolje nekom smjesom kajkavštine i čakavštine, u kojoj je smjesi jača čas kajkavština čas čakavština* (Strohal 1901: 78), u ovom istraživanju, radi lakše i preciznije klasifikacije, bit će detaljno opisan govor Karlovca 18. stoljeća na temelju oporuka te sumirani zabilježeni alteriteti i alijeteti svih triju narječja, sa značajnijim naglaskom na kajkavsko i čakavsko narječje.

Dosadašnja proučavanja čakavskog narječja i njegove alijetetne značajke

Čakavskim narječjem bavili su se brojni autori, a među značajnijim imenima ističu se Josip Lisac, Božidar Finka, Milan Moguš, Josip Hamm, Iva Lukežić, Silvana Vranić, Sanja Zubčić,

dr. Finka i Moguš utvrdili su osam lingvističkih kriterija prema kojima se određuje pripadnost čakavskom narječju, odnosno kriterija prema kojima se govori dijele na isključivo čakavske i na one koje se mogu deklarirati kao čakavske u kombinaciji s onima koji su isključivo čakavski. Ti kriteriji su (Finka, Moguš 1981: 49-50):

1. upotreba zamjenice *ča* odnosno *ca* ili samo *zač* odnosno *zac*
2. čakavska akcentuacija koja se ogleda u a) troakcenatskom sustavu i/ili b) starom mjestu akcenta i/ili starom akcenatskom inventaru pri pomaku sile
3. čakavski refleksi jata za koje je karakterističan a) ikavsko-ekavski odnos po pravilu, b) dosljedna uporaba ekavizama, ikavizama ili jekavizama
4. čakavski izgovor fonema **t'*
5. prijelaz *ę* u *a* iza *j, č, ž*
6. uporaba oblika *bin, biš – bimo, bite* u tvorbi kondicionala
7. prijelaz *d'* u *j*
8. izostanak afrikate *ž*

Dosadašnja istraživanja kajkavskog narječja i alijetetne značajke

Dosada su se proučavanjem kajkavskoga narječja bavili brojni dijalektolozi. Prvi biljeg u proučavanju kajkavskog ostavio je A. M. Lukjanenko objavom djela *Kajkavsko narječje*, Stjepan Ivšić djelom *Jezik Hrvata kajkavaca*, Zvonimir Junković objavljivanjem djela *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta*, Mijo Lončarić djelima *Kajkavsko narječje i Kajkaviana & alia*, Aleksandar Belić te brojni drugi (Lončarić 2005: 94). Dalibor je Brozović, služeći se Belićevim i Ivšićevim radom, podijelio kajkavske govore na šest dijalekata – zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski, križevačko-podravski, prigorski, donjosutlanski i goranski (Brozović 1988: 92), a Lončarić ih je proširio na petnaest – središnjozagorski, samoborski, varaždinsko-ludbreški, međimurski, gornjosutlanski, plješivičkoprigorski, turopoljski, vukomeričko-pokupski, donjolonjski, sjevernomoslavački, gornjolonjski, glogovničko-bilogorski, (birovsko)posavski, goranski i donjosutlanski (Lončarić 2005: 112). Lončarić navodi glavne osobine kajkavskog narječja (Lončarić 2005: 102-109):

1. upitno-odnosna zamjenica *kaj* s likovima *kej, ke, koj, kuj*
2. posebna akcentuacija s metatonijskim ili novim praslavenskim kajkavskim cirkumfleksom u osnovi
3. prva kajkavska jednadžba - izjednačavanje jata i poluglasa na zatvoreno *e* (*ę*)

4. druga kajkavska jednadžba – izjednačavanje stražnjeg nazala i slogotvornog sa vokalom *o*
5. protetsko *v-*
6. postojanje bezvučne palatalne afrikate
7. obezvučenje finalnog sloga
8. tvorba budućeg vremena prezentom svršenog glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim
9. postojanje supina uz glagole kretanja
10. vokativ izjednačen s nominativom
11. genitiv množine imenica muškog roda s nastavkom *-of, -ef*
12. nulti morfem u imenicama ženskoga i srednjega roda
13. nepostojanje alternacija osnova
14. nastavak *-š-* u komparativu pridjeva
15. sekvencija *rj* kao relikat palatalnog *ř*

Grafija

Sve proučavane oporuke pisane su hrvatskom latinicom. Već od samog početka hrvatske latinične pismenosti pojavljuje se problem bilježenja pojedinih hrvatskih glasova, prvenstveno onih koji nisu u sustavu latinskog jezika (Bičanić i sur. 2013: 27). Zbog dinamičnih promjena u razvoju povijesti hrvatske grafije, brojni su autori kroz povijest imali probleme kako i na koji način označiti pojedine glasove¹¹. Neujednačenost latinične grafije za hrvatski jezik posljedica je dolaska latinice na prostor Hrvatske s dviju strana – iz latinskoga i talijanskoga izvora te iz latinskoga i mađarskoga izvora (Dudás 2020: 252). U skladu s tim, poznajemo južnu, dalmatinsku slovopisnu koncepciju koja je obuhvaćala prostor Primorja, Dalmacije i otoka, te slavonsku koncepciju u sjevernom dijelu Hrvatske. Dok je na jugu talijanski utjecaj bio vodeći, u slavonskoj je koncepciji mađarski jezik, tj. mađarski izgovor latinskih glasova bio polazište za označavanje. Najveći problem bio je označavanje glasova koji ne postoje u latinskom jeziku, pa se takvi glasovi najčešće označavaju na različite načine – uporabom dijakritičkih znakova ili kombinacijom više slova. U 17. stoljeću intenziviralo se nastojanje hrvatskih latiničara za uređenjem grafije s ciljem da istom fonemu uvijek odgovara isti znak, što nije bio nimalo lak zadatak (Moguš 1995: 112). Unatoč problemima, autori sa sjevernog, kajkavskog, pa tako i

¹¹ Poseban problem bio je označavanje palatala. Tomo Maretić navodi kako su se recimo fonemi /č/ i /ž/ označavali na 18 različitih načina, a fonemi /ć/ i /č/ na čak 22 različita načina (Maretić 1889: 348-367)

karlovačkog, područja vrlo rano uživaju relativno ujednačenu grafiju zahvaljujući prvim tiskanim knjigama na kajkavskom književnom jeziku. Prema istraživanju Elóda¹² i proučavanju karlovačkih oporuka može se zaključiti kako grafija iz 18. stoljeća nije bila podvrgnuta velikim promjenama u odnosu na onu u 16. stoljeću.

Vokal *a* najčešće se bilježi kao *a* – *kaj* (70 I), *ta* (15 II), *taj* (17 II), *samo* (41 II), *najmlaissa* (76 II), ali zabilježeni su i primjeri gdje se vokal /a/ bilježi vokalom *o* – *somo* (32 I), *svoki* (71 I), *nojmlaissa* (138 II), *duzon* (139 II), *sadosnyim* (164 II), *mosse* (21 I), *szlonina* (33 I). Postoji mogućnost da je tom slučaju riječ o pisarskoj tradiciji, odnosno, moguće je da su pisari u određenim slučajevima zamjenjivali grafeme *a* i *o*, ali valja imati na umu da je potencijalno moguće riječ o zatvaranju fonema /a/ stražnjim fonemom /o/. Isti je slučaj i s ostalim vokalima.

Vokali *e* i *i* najčešće su dosljedni u bilježenju, ali pronađen je i primjer bilježenja vokala *i* grafemom *e* – *selem*¹³ (172 II) te primjer otvaranja vokala *e* vokalom *a* – *snaidar* (87 II). Također, zabilježena je i diftongizacija – *praeminem* (34 II).

Vokal *i*, osim grafemom *i*, označava se i grafemom *y*, većinom u slučaju kad semantički ima ulogu veznika – *imena y pridevka* (71 I), *szvezcov y sveticz* (158 II), *seni y ditetu* (151 II), ili na početku riječi – *yimena* (172 I), *yimam* (172 I), *yimase* (164 I) .

Također, zabilježeni su i slučajevi bilježenja fonema *o* grafemom *a* – *mlahava* (63 I), *valya*¹⁴ (154 II).

Vokal *u* najvećma se označava kao *u* – *dussu* (34 II), ali zabilježen je i primjer bilježenja grafemom *o* – *raszom* (32 I).

U srednjovjekovnom mađarskom jeziku su latinski /s/ izgovarali kao fonem /š/, a u međusamoglasničkom položaju kao /ž/ (Előd 2016: 109), a na sličan način se označava i u oporukama. Najčešće se bilježi grafemima *sz* i *s* - *szrebernina* (21 II), *szlab* (20 II), *szvidok* (43 II), *dispositii* (43 II), a zabilježeni je i grafem β - *naitiβe* (43 II), *vβamoguchega* (149 I), *vβega* (158 I), *suβedi* (126 II).

Fonem /š/ najčešće se označava grafemom *s* – *pohistvo* (69 II), *senica* (112 II), *surjak* (26 II), a zabilježeni je i grafem *ss* - *potverdisse* (43 II), *dussu* (68 II) .

¹² Misli se na djelo Dudása Elóda,; *Mađarski utjecaj na razvoj kajkavske grafije*; 2016.

¹³ U značenju želim.

¹⁴ U značenju volja.

Fonem /c/ u 16. stoljeću označavao se grafemima *cz*¹⁵ i *c*, a kao takvog ga najčešće nalazimo i u oporukama – *czelom* (155 I), *deczi* (206 II), *gospodarici* (108 II), a sporadično se javlja i bilježenje grafemom *z* – *dizi* (162 I).

U oporukama, označavanje glasa /č/ sustavno je bilježeno uporabom grafema *ch* – *odluchujem* (155 I), *nachin* (65 I), *pechat* (71 I), *chavli* (127 II).

Fonem /č/ najčešće se označava kao i /č/ - grafemom *ch* – *hochu* (80 I), *kchi* (125 I), *neznajuchi* (92 I), ali bilježi se i označavanje grafemima *chi*, *ty*, *ti*, *tt* te grafemom *x* preuzetog iz drugog sustava (*vexega* (79 II), *kuchie* (174 I), *kchieri* (40 I), *puschiam* (153 I), *trette* (152 I), *tretye* (139 I)).

Fonem /ž/ najčešće se označava grafemom *s* – *sene* (38 I), *sivotu* (69 I), *sitka* (68 II), *dusan* (15/ I), *drase* (39 I), *senszko* (20 II), *szlusiti* (135 I), ili *sz* – *sluszila* (179 I), *duszna* (125 I), a zabilježen je i primjer označavanja grafemom *x* – *xita* (176 I), *duxni* (176 I), *poloxih* (174 I).

Fonem /z/ označava se grafemom *s* ili *sz* – *penes* (68 I), *szemlyi* (69 I), ali češće se označava grafemom *z* – *zadnju* (74 II), *penez* (69 II).

Fonem /đ/ bilježi se grafemima *gj/gy/gi*, *d*, *dj/dy*, *y/j*, *g* – *potverjuiem* (119 I), *nahodjasse* (65 I), *diachku* (38 I), *med* (85 II), *angel* (73 II), *rogyen* (80 II), *pogogieno* (82 II), *vigyeinju* (25 II), *takoyer* (172 I).

Fonemi /lj/ i /nj/ najčešće se bilježe grafemima *ly/li/lj* i *ny/ni/nj* – *zemlyi* (154 II), *ljudi* (115 II), *osztavliam* (34 II), *govoreinju* (25 II), *nioi* (65 I), *nyegovu* (70 I), a zabilježeni su i primjeri depalatalizacije – *ludmi* (85 II), *kupleno* (97 II), *grobju* (151 II), *uchinena* (76 I).

Glas /j/ bilježi se grafemom *j* – *Jaßtrebarskom* (70 I), *jeden* (82 I), *jeszem* (81 I), *je* (41 I), *kaj* (82 II), *moraju* (162 II), *jedan* (33 I), *moja* (33 II), te grafemima *y* i *i* – *valuyem* (21 I), *moiu* (93 I), *doiti* (73 II), *halia* (33 I), *paidass* (145 II).

¹⁵ Grafem *cz* jedan je od najstarijih slova mađarske grafije. Pojavljuje se po prvi put već oko 1430. godine i potječe iz češke grafije Jana Husa (Előd 2016:110)

Konsonant /v/ često se, osim grafemom *v – oβtavliam (69 I), vredne (76 I)*, bilježi i grafemom *u– ostaulienih (32 I), mlohou (30 I)*, što je vjerojatno pojava uzrokovana utjecajem latinskog jezika.

Radi lakšeg pregleda prilažem i grafijska rješenja u analiziranim oporukama prikazana u tablici:

/a/	<i>a, o</i>
/e/	<i>e, a, ae</i>
/i/	<i>i, y</i>
/o/	<i>o, a</i>
/u/	<i>u, o</i>
/s/	<i>sz, s, β, z</i>
/š/	<i>s, ss, β, x</i>
/v/	<i>v, u</i>
/z/	<i>z, s</i>
/ž/	<i>s</i>
/c/	<i>cz, c, z</i>
/č/	<i>ch</i>
/ć/	<i>ch, tj, ti, tt, chi, x</i>
/đ/	<i>gi, d, j, gy</i>
/h/	<i>h</i>
/i/	<i>y, i</i>
/j/	<i>i, y</i>
/lj/	<i>ly, l, li</i>
/nj/	<i>ni, ny, n</i>

5. Fonološke značajke

5.1. Vokalizam

Vokalizam karlovačkog govora iz 18. stoljeća razlikuje se od današnjega. Prema zabilježenim primjerima iz oporuka, svaka jedinica samoglasničkog inventara bila je zahvaćena promjenama ili zatvaranja, ili otvaranja, ili pak diftongiranja, čime se povećao broj vokalskih jedinica. Iva Lukežić svrstava širenje vokalskoga sustava u alijetetno obilježje kajkavskih govora (Lukežić 1998: 134). U čakavskom narječju također je prisutna pojava povećanja broja vokalskih jedinica, zatvorenost i otvorenost vokala te pojava diftonga. Budući da je takva pojava u čakavskome narječju isključivo rezultat čakavske jake vokalizacije, čini ju alijetetnom značajkom istoga. U oporukama su zabilježeni primjeri širenja vokalskog inventara specifični i za kajkavsko i za čakavsko narječje čime se dokazuje da je u 18. stoljeću vladala isprepletenost tih narječja na karlovačkom području.

U karlovačkom govoru 18. stoljeća ponajviše se bilježe nereducirani vokali – *ali* (76 II), *chetiri* (115 II), *ako* (80 II), *ovi* (81 II), *kuliko* (85 II), *nami* (82 II), *nyemu* (157 I), ali sporadično se pojavljuje i redukcija vokala u položaju – *nist* (93 I), *nam* (92 I), *ak* (36 II), *ovak* (20 II), *nyegva* (85 II), *svojmu* (160 II), *originla* (95 I), *nym* (34 II) te kontrakcija i cijelih slogova- *nye*¹⁶ (158 II)). Redukcija nenaglašanih vokala tipična je kajkavska jezična značajka i jedna od temeljnih obilježja kajkavskog govora, odnosno alijetet kajkavskog narječja. U prijedlogu i prefiksu *iz/iz-* najčešće se bilježi otpadanje početnoga *i* – *z hiss* (151 II), *z Petrinje* (68 II), *zgublenoga* (95 I), *zverssit* (157 I), *z mojega* (74 II), ali nailaze se i primjeri bez otpadanja – *iz Carlovca* (153 I), *iz hiss* (40 I), *iz Brinya* (149 II) ili se pak piše nesastavljeno - *y zversi* (94 I). Gubljenje početnog *i(-)* u prijedlogu, odnosno prefiksu *iz(-)*, osobina je kajkavskog i čakavskog narječja, dok se puni oblik *iz(-)* smatra utjecajem štokavštine (Šojat 2009: 18).

Vokal /o/ često se zamjenjuje grafemom *u*, i to u slučaju kada se nađe ispred ili iza naglaska ili je naglašen kratkim akcentom ispred sonanta *n* – *izkuntentirati* (92 I). Najčešće se bilježi u instrumentalu jednine – *snjum* (73 II), *z Lovrum* (21 I), *z jednum szenum* (66 I), *szpravum* (92 I), *s svojum rukum* (164 II), u zamjenicama – *un* (69 I), *kulik* (149 II), i u priložima – *kuliko* (107 I), *natuliko* (162 II). Zamjena vokala *o > u* zajednička je izoglosa i kajkavskome i

¹⁶ U značenju njezine.

čakavskome narječju. Zabilježen je i slučaj u kojem se vokal /o/ bilježi grafemom *e* – *Hervat* (158 II), *megal* (80 II), *sprevod* (158 II).

5.1.1. Refleks poluglasa

Praslavenski poluglasovi *jor* i *jer* izgovarali su se kraće od drugih vokala pa ih je vrlo rano stigla sudbina redukcije ili vokalizacije, ovisno o položaju u kojemu se nalaze. Promjena njihovog statusa ovisila je o njihovom položaju, odnosno sve većom razlikom u izgovoru jakih i slabih poluglasova (Damjanović 2005: 61). U razdoblju između 10. i 11. stoljeća došlo je do artikulacijskog ujednačavanja poluglasova u šva (*ə*), a do kraja 11. stoljeća i do potpune redukcije *ə* u slabom položaju (*ocza* (177 I)) te vokalizacije poluglasa u jakom položaju.

Realizacija vokalizacije šva različito se odrazila u pojedinim narječjima. Najčešće se *ə* realizirao kao *a* (*dan* (26 II), *otac* (159 II)), odnosno takva je realizacija prisutna u svim štokavskim, većini čakavskih te arealu kajkavskih govora¹⁷ (Matasović 2008: 155). Primjere takve realizacije nalazimo i u karlovačkim oporukama:

a) u korijenskome morfemu

dan (26 II), *mass* (140 II), *danasz* (112 II), *otacz* (177 I), *kadi* (94 I), *zmanom* (174 II), *mani* (174 II)

b) u tvorbenome morfemu

dusan (140 II), *jesz[am]* (115 II)

Prema Moguševim riječima, u kajkavskom narječju te manjem broju sjeverozapadnih čakavskih govora u središnjoj Istri i na otoku Cresu *ə* se realizirao kao *e*. Takva realizacija nije moguća u štokavskom narječju (Moguš 1977 : 19).

Primjere takve realizacije također nalazimo u tekstovima oporuka:

zmenum (112 II), *otecz* (171 II), *rubecz* (154 II), *dones* (107 I), *den* (164 II), *jeszem* (158 II), *hotelszem* (159 II), *kojemusem* (162 II), *dusenszem* (151 II), *mogel* (31 I), *szem* (140 II), *Karlovecz* (42 II), *Dubovech* (23 II), *stalen* (71 II).

Zabilježeni su i primjeri – *dones* (43 I), *uffojuchisze* (108 I), *duzon* (147 I), *mosse*¹⁸ (21 I), *med monom* (33 I), u kojima posrijedi mogu biti dvije mogućnosti – realizacija poluglasa vokalom *o* (što je specifično za dobrinjske govore na otoku Krku) ili tek grafijsko bilježenje vokala *a* vokalom *o*.

¹⁷ Odnosi se na govore koji su ishodišno bili čakavski.

¹⁸ ...osztavlyam za szvete Mosse > lat. māsse

Zabilježeni primjer *kæde* > *kadi* (109 I), *kade* (170 I) karakteristični je ostvaraj nepreventivne vokalizacije poluglasa u slabom položaju, odnosno trenda čakavske jake vokalnosti i samim time alijetetna značajka čakavskog narječja. Isti slučaj zabilježen je i u primjeru dativa i instrumentala zamjenice ja – *mani* (174 II), *manom* (172 I).

Prefiks i prijedlog **vъ* > *və* ima različite ostvaraje. Najčešće se ostvaruje kao *vu* - *vendar mlahava vu sivotu* (173 I), *vu noucze* (125 I), *vu Karlovzu* (135 I), *vu vβem mojem imichku* (158 I), *vu baraka* (171 I), *vu niegove Sz[vete] rane* (20 II), *vu ovom moiem betegu* (35 II), *vu terstvu* (187 I), *vucem drugom* (187 I), *Vu Ime Ocza* (94 II), ali sporadično se nailazi i na primjere u kojima je *və* ostvareno kao *u* - *u Carlovzu* (153 I), *imanyize u Novi Gradu* (153 I), *U Carlovzu* (164 I), *U vlaschemu pribivanyu* (165 I), *U Ime Boxje* (28 II) te kao *va* što je također primjer čakavske jake vokalnosti – *va farne Czrikve* (72 II).

5.1.2. Refleks stražnjeg nazala

Stražnji nazal, odnosno praslavenski **ϝ* nekada je imao vrlo širok spektar artikulacije i zbog toga je njegova stabilnost bila narušena. Kako bi se rasteretio praslavenski vokalski sustav **ϝ* je bio suočen s mijenama. Krajem 11. i početkom 12. stoljeća stražnji nazal više nije postojao kao samostalni fonem (Matasović 2008: 152). U hrvatskom jeziku, za razliku od ostalih jezika, postoji više realizacija stražnjeg nazala. Najčešća realizacija stražnjeg nazala prisutna u štokavskom narječju i većini čakavskih je realizacija **ϝ* > *ϝ* > *u*, a takav ostvaraj nalazimo i u oporukama:

- a) u korijenskom morfemu

put (115 I), *bude* (116 I), *ruke* (117 I), *budu* (85 II), *buduchi* (30 I), *muke* (119 I), *szuszed* (75 I), *rubiem* (93 I), *sucza* (153 I), *rubacz* (154 II)

- b) u gramatičkom morfemu akuzativa jednine ženskoga roda

ruku (140 II), *hissu* (126 II), *dussu* (30 I), *voliu* (112 II), *zemlu* (65 I)

- c) u trećem licu množine prezenta

imaju (63 I), *budu* (97 I), *neznadu* (158 II), *daju* (147 II), *moraju* (42 II), *podilidu* (165 I)

Iako je ostvaraj **ϝ* > *u* najfrekventniji, sporadično se nailazi i na primjere u kojima je stražnji nazal realiziran kao *o* u korijenskom morfemu riječi – *moszev* (41 I), *Dobovacz* (157 II), *izrochilla* (41 I), *robczev* (94 I). Takav je odraz poluglasa karakterističan u kajkavskom narječju te u ekavskom dijalektu čakavskog narječja.

Također, stražnji se nazal može realizirati i kao *a*, ali to je specifičnost bužetskog govora i nema potvrde o tome u oporukama s karlovačkog područja.

U kategoriji infinitivnih osnova glagola druge vrste¹⁹ dosljedno se potvrđuje vokal *i* – *dignil* (78 I), *otkinil* (125 I).

5.1.3. Refleks prednjeg nazala

Prednji nazal imao je uži spektar artikulacije nego stražnji nazal pa se nakon sužavanja najčešće ostvario kao *e*. Takvi su primjeri zabilježeni i u oporukama: *pet* (63 I), *meszarszkom* (70 I), *bolestan* (89 II), *pochela* (71 I), *meszecza* (121 I), *vzeti* (164 II), *deset* (63 I).

Osim zamjene prednjeg nazala vokalom *e*, prednji se nazal u pojedinim slučajevima realizirao i kao *a*. Takva realizacija prva je naznaka specifičnosti sustava jer se pojavljuje jedino u čakavskom narječju i to u određenom slučaju - ostvaraj kao *a* prednji nazal imao je u onim slučajevima kada se našao iza *j*, *č* i *ž* (primjerice *jazik*, *jačmen*), ali takvu zakonitost ne nalazimo u oporukama.

5.1.4. Jat

Jat je zadnja jedinica koja se mijenja u općeslavenskom sustavu, tek u 14. stoljeću (Moguš 2010: 58). Specifičnost jata njegova je slobodna realizacija, odnosno mogućnost realizacije i kao *e*, i kao *i*, te kao dugi *ije* i kratki *je*. Refleksi jata nose ime po rezultatu i stoga razlikujemo ekavski, ikavski, ikavsko-ekavski, ikavsko-jekavski i ijekavsko-jekavski (Lukežić 1998: 43-44). Realizacija jata ovisi o morfološkoj sredini, o intonaciji, kvantiteti i mjestu. U ikavskim i ekavskim čakavskim govorima jat se odražava u korijenskom leksičkom, tvorbenom i gramatičkom morfemu dosljedno, konzekventno kao *i*, odnosno kao *e*. U oporukama s karlovačkog područja zabilježen je višeznačan refleks jata, odnosno jat se reflektira prema pravilu Meyer-Jakubinskog što karlovački govor smješta u ikavsko-ekavski, srednjočakavski govor čiji je takav ostvaraj jata alijetna značajka.

Prema tom pravilu vrijedi da se jat u korijenskom morfemu riječi kad se nalazi ispred *d*, *t*, *n*, *r*, *l*, *z*, *s* i iza vokala stražnjega niza *a* / *u* / *o* / *Ø* realizira se kao *e*:

dela (76 II), *telo* (87 II), *verovanya* (100 II), *naveke* (71 I), *szeno* (191 I), *p[re]povedano* (101 I), *leta* (22 II), *szvedok* (22 II), *na meszto* (23 II), *vredne* (109 I), *szuszed* (75 I)

¹⁹ Glagoli tipa *taknuti*, *dignuti*, *maknuti* mogli su imati dva sufiksa *-nɔ-* i *-ny-*.

U ostalim slučajevima jat se reflektira kao *i*:

- a) u korijenskom morfemu
 - *dichaku (82 I), grih (65 I), dite (108 II), Czrikvi (99 II), potrebnno (82 I), dilit (174 I), umriti (92 I)*
- b) u gramatičkom morfemu
 - u D i L jednine imeničkih riječi –*hisi (13 II), pameti (138 I)*
 - G množine riječi pridjevsko zamjeničke deklinacije – *szvetih (138 I)*
- c) u tvorbenom morfemu
 - dočetak rednoga broja *dva* u ženskome rodu – *dvi (94 II)*
 - dočetak priloga – *kadi (133 II), gori (135 II)*

Proučavajući oporuke zabilježene su i brojne iznimke, odnosno dublete koje *nije lako objasniti* (Težak 1981: 229) i koje su vjerojatno ostaci nepobjedivog refleksa iz razdoblja migracija, to jest, mogući utjecaj susjednih govora:

vremena/vrimena, Meszecza/miszec, szvidok/szvedoci, vridni/vredni, razdeliti/razdilate, szvidok/szvedok, vu Czerkve/czrkvi, z deczom/diczom, kadi/kade, nima/nemam, G mn. vsih/vseh, L jd. dobri/dobre/dobroj, G mn. szvetih/szveteh, D jd. mani/mane.

Zabilježen je čak i primjer *tiedan (98 I)* u kojem je vidljiv utjecaj štokavskog narječja.

5.1.5. Slogotvorni sonant r

U većini primjera zabilježenih u oporukama slogotvorni sonant \square realiziran je kao specifičan slijed s refleksom poluglasa koji je dao *e – er – mertve (154 II), tverdim (164 II), derva (21 I), vumerlo (73 I), pervo (30 I), obverssil (80 I), vert (108 I), smertjum (145 I), tverdni (158 I), do szmerti (173 I) zdersavati (173 I)*.

U karlovačkih oporuka, palatalno *r* u intervokalnom položaju realiziralo se sekvencijom /rj/ (*poterjal 158 I, podtirja 171 I, iszterjala 41 II*). Sekvencija /rj/ kao relikat palatalnog *r* alijetetna je značajka kajkavskog narječja.

5.1.6. Slogotvorni sonant l

Slogotvorno *l* ima različite realizacije. U malom čakavskom arealu slogotvorno se *l* očuvalo (selo Risika pokraj Vrbnika na otoku Krku), ali takvi primjeri nisu zabilježeni u oporukama. U primjerima zabilježenim u oporukama najčešće se slogovno *l* realizira kao *u – dug (61 I), dusniki (88 II)*. Takva realizacija zabilježena je u svim štokavskim te u većem broju čakavskih

govora. U oporukama je zabilježen i primjeri –*vlekla (20 II)* kao primjer realizacije sonanta □ vokalom *e* ili *el* čije se podrijetlo veže uz nekadašnju sekvenciju *əl*. Slogotvorni sonant *l* mogao se realizirati i kao *o* što je karakteristično za sjevernočakavske i kajkavske govore, ali na takvu realizaciju ne nailazimo u oporukama.

5.2. Konsonantizam

Konsonant /h/ relativno je stabilna jedinica konsonantskog inventara i često se bilježi i na početku i u sredini sloga, kao i na kraju riječi – *halyu* (41 I), *hissa* (70 I), *mlahava* (63 I), *mojeh* (70 I), *sveteh* (70 I). Etimološko *h* u početnoj skupini *hv* najčešće se čuva – *hvalom* (35 I), *hvala* (36 II), ali nalaze se i potvrde razvoja skupine **hv-* > *f-* – *fala* (92 I). Zabilježena je i upotreba glasa *h* umjesto eksploziva *k* kao rezultat slabljenja napetosti – *pohedob* (160 II), *hcher* (165 I).

Zabilježene su i redukcije glasa *v* – *sakom* (> *svakom*, 78 II), *sim* (> *svim*, 138 II). Prema podacima iz knjige oporuka, u karlovačkom govoru 18. stoljeća proteza *v-* najčešće se realizirao kao *vu-* *vudanu* (71 II), *vuchiniti* (40 I), *vu vutrube* (68 II), *vuchinul* (92 I), *vuzel* (66 I), *vumerlo* (21 II), *vumrit* (73 II), *vukanil* (65 I), *vzel* (21 II), *vtegnula* (40 II), *vumerlo* (73 II), ali nailazimo i na primjere *v-* > *v∅* – *vzela* (73 II), *vchinjeno* (90 II), *vchiniti* (157 I), *v-* > *u-* – *uchinil* (157 I), *udoviczu* (140 II), *umerlo* (13 II), *umriti* (172 I) te potpune redukcije – *zel* (80 I), *mreti* (85 II). Šojat navodi kako je proteza, odnosno pojava sekundarnog konsonanta na početku riječi ispred vokala stražnje artikulacije, najizrazitija osobina kajkavskog narječja (Šojat 2009: 16). Proteza *vu-/u-/vo-* nije nastala vokalizacijom poluglasa (*v̥*) već protezom *v-* ispred inicijalnog vokala *u/o* nastalog kao rezultat refleksije praslavenskog stražnjeg nazala i samoglasnog *l*, što je istaknuta značajka kajkavskog sustava (Schubert 2016: 142). Iako rijetko, u oporukama se nailazi i na primjer *v-* > *va-* (*vavik* 125 I), što je odlika čakavskog narječja. Sporadično se bilježe i primjeri gubitka konsonanta *v* – *sa* (85 II), *sakom* (78 II). Zabilježen je i primjer metateze – *szva* (112 II). U oporukama s karlovačkog područja iz 18. stoljeća najvećma se ne provodi metateza konsonanta oblicima neodređenih zamjenica *sav* i *svaki* – *vsza* (151 II), *vsze* (93 I), *vsaki* (65 I), *vesz* (76 II), *vasz* (79 II), *vszih* (155 II), *vsakomu* (33 II).

Konsonant *s* u prijedlogu *s/sa* najčešće prelazi u *z* – *z koimi* (32 I), *zmenom* (112 II), *zonemi* (20 II), *z-Diczom* (115 II), *zmenu[m]* (20 II), *zmaterjum* (21 II), *zribami* (22 II), ili se pak taj prijedlog označava grafemom *s* i apostrofom – *s'mojim* (176 II). Izjednačavanje prijedloga *s* > *z* obilježje je i čakavskoga i kajkavskoga narječja.

Konsonant /m/ najčešće ostaje nepromijenjen – *mater* (70 I), *szam* (37 II), *rukom* (85 II), *more* (81 I), *pamet* (177 I), ali zabilježeni su i primjeri zamjene konsonanta *m* konsonantom *n* na dočetu imenskih riječi – *rukan* (70 I). Ta je pojava poznata pod nazivom adrijatizam i alijetetna je značajka čakavskog narječja do koje dolazi radi oslabljenja napetosti, odnosno pojednostavnjivanja zatvorenog sloga. Slabljenje napetosti se događa i u riječima početnog

skupa *mn-* gdje se *m* zamjenjuje s *v-* - *vnogo* (159 II). Takva disimilacija značajka je kajkavskog narječja.

U odlike konsonantskog sustava zabilježenog u karlovačkim oporukama bitno je pridodati i pojednostavljivanje suglasničkih skupova *stv > st – storiti* kao osobina kajkavskog i čakavskog narječja, te slabljenje napetosti redukcijom – *gospocki* (157 I), *jeno* (116 I), *sakom* (78 II), *treysset* (151 I), *senica* (112 II) što je odrednica i kajkavskog i čakavskog sustava.

Usto, zabilježen je i rotacizam, jezična značajka zabilježena u mnogobrojnim organskim idiomima čakavskog, kajkavskog i štokavskog narječja. Rotacizam je zamjena međusamoglasničkoga *ž s r* u oblicima prezenta glagola 'moći' te na dočetu priloga i zamjenica - *morebiti* (34 II), *more* (81 I), *nemore* (39 I), *mere* (39 I), *nikdor* (97 II), *goder* (70 I).

Dočetno *-l* očuvalo se u svim trima kategorijama – na dočetu glagolskog pridjeva radnog, muškog roda jednine – *ostavil* (143 I), *rekal* (151 I), *pisal* (151 I), *bil* (34 II), *naszel* (37 II), *naspital* (42 I), *dal* (63 I), *stvoril* (63 I), imenica nominativa jednine, pridjeva i priloga – *del* (68 II), *angel* (73 II). Neizmijenjenost dočetnog slogovnog *-l* karakteristika je ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta, ali i kajkavskih te nekih štokavskih govora pa nam stoga takva pojava u jeziku ne razrješuje problem preciznijeg utvrđivanja dijalektalne pripadnosti karlovačkog govora.

Tek sporadično javljaju se primjeri vokalizacije dočetnog *-l* na dočetu glagolskog pridjeva radnog (*reko* (151 II)). Takva je pojava dokaz utjecaja štokavskoga narječja i smatra se novijom pojavom u jeziku.

5.2.1. Konsonantske skupine i jotacija

Razlikuju li stari Karlovčani uistinu glasove *č* i *ć*, teško je reći, zbog najčešće istog načina obilježavanja tih dvaju fonema grafemom *ch - kcher* (181 II), *kchi* (159 II), *domachi* (63 I), *buduchi* (92 I), *cherne* (35 I), *hochu* (41 I), *uchinil* (92 I), *recheni* (41 I), *rubacha* (33 I), *nacheta* (33 I), *sinchichu* (170 I). Nije lako dokučiti je li riječ samo o istom bilježenju različitih glasova ili miješanju i zamjeni tih dvaju glasova. Također, ne može se isključiti niti mogućnosti je da riječ o nerazlikovanju te pretežitom bilježenju glasa *č* s ponekom iznimkom što bi govor Karlovčana 18. stoljeća dodatno potvrdilo pripadnost kajkavskom govoru. Iznimke, odnosno moguće naznaka razlikovanja tih dvaju fonema zabilježene su tek sporadično i zabilježene su

grafemima *chi/c* – *kuchie* (174 I), *isplachieno* (174 I), *buduci* (92 I), *hocu* (117 I), *ca cini* (174 I).

Sekundarna jotacija skupa **tǝj*, kao ni primarna, praslavenska jotacija, nije dosljedno provedena – *bratje* (139 I), *trette* (152 I), *tretju* (139 I), *smertjum* (145 I).

Jotacija, ali ni metateza nije provedena niti u suglasničkoj skupini *jt* u glagolima – *naiti* (43 II), *doiti* (73 II), *iti* (140 II).

Skupovi *-st'*, *-št'* također najčešće nisu jotirani i ponajviše se ostvaruju kao */stj/* – *terstie* (140 II), *jakosztium* (140 II), ili */sj/* – *tersyu* (207 II). Unatoč rijetko provedenoj jotaciji, zabilježeni su i jotirani primjeri skupine *st'* s realizacijom *šč* – *terscze* (189 II), *pusczam* (82 I), *pusscham* (97 I).

Fonem **d'* najčešće je realiziran kao *j/y* – *posujenih* (88 II), *pogojen* (68 II), *rojena* (70 I), *meju* (33 II), *potverjujem* (98 I), *takoyer* (172 I), ali zabilježeni su i primjeri realizacije konsonantom *g* ili *d* – *odregujem* (149 I), *nassledujuchim* (65 I), *dodu* (65 I), *angel* (73 II), *med* (85 II). U takvim primjerim riječ je vjerojatno o grafemu koji stoji na mjestu glasa *đ*. Također, zabilježene su i realizacije *dj/di/gj/gi* – *rodjena* (75 I), *rogyen* (80 II), *pogogieno* (81 II), *nahodjasse* (65 I), *diaku* (66 I), *najgyene* (41 I), *possugienih* (74 I), *oszlobadyal* (70 I), *logye* (>lađe, 139 I), a zabilježen je i primjer neostvarene metateze – *nenoyde* (139 I). Sekundarni skup *zd'*, kao ni njegove realizacije, nisu zabilježeni. Kao i kod suglasničke skupine *jt* u infinitivnoj osnovi, tako ni u skupini *jd* u prezentnoj osnovi nije ostvarena niti jotacija, niti metateza – *najdenu* (60 I), *doidem* (73 II), *dodu* (65 I). Skupina *jd* na granici prefiksalnoga i korijenskoga morfema u prezentnoj osnovi, kao i skupina *jt* u infinitivima glagola, rezultat je starijega razvoja i čuva se u konzervativnim sustavima čakavskih, kajkavskih te u dijelu štokavskih govora (Lukežić 1998 : 93).

Suglasnička skupina **kt-* ostala je sačuvana u upitno-odnosnoj zamjenici **kto* koja označava živo biće. Usto, češći su zabilježeni primjeri neprovođenja promjene bezvučnog slijeda u zvučni slijed nakon utruća poluglasa u slabome položaju čime se čuva bezvučna suglasnička skupina **gd* – *gdo* (63 I), *nigdo* (94 I), *nigdar/nikdor* (97 II).

Suglasničke skupine *-dc-* i *-tc-* uglavnom ostaju nepromijenjene – *otca* (207 II), *sudci* (73 I), ali zabilježeni su primjeri ispadanja dentala – *oca* (159 II), *oza* (153 II), *sucza* (153 I).

Analizom oporuka zabilježeno je bilježenje sonanta *v* u suglasničkoj skupini -*Cvr*- *tverdim* (178 II), uz tek poneku iznimku i redukciju istog - *ceterto* (152 I, *poterditi* (71 I).

Suglasničke skupine -*sk*-, -*šk*- i -*čk*- ostale su sačuvane u imenicama i posvojnim pridjevima – *muskih* (33 I), *Karlovachke* (34 I), *draganichkom* (140 II). Skupina -*sk*- u leksemu novčane jedinice 'rajnski forint' najčešće ima dvostruke ostvaraje – najčešće je realiziran skupinom -*čk*- *rajnichi* (25 II), *rainchky* (66 I), a zabilježena je i skupina -*šk*- *rayniski* (173 II).

Sekundarni suglasnički skup *pš*- najčešće se mijenja, odnosno pojednostavljuje se, reducira se početno *p* – *senica* (112 II), ali zabilježeni su i primjeri čuvanja – *psenica* (126 II).

Početna konsonantna skupina *čl*- ostala je dosljedno neizmijenjena u primjeru – *chlovik* (133 II), *chloveku* (65 I).

Praslavenska skupina **čt* očuvana je u određenim primjerima – *bratovchina* (93 I), *pochtovani* (178 I), ali najčešće prelazi u skupinu -*št*- *postovanimi* (77 II).

Konsonantski skup **čar* dosljedno čuva starije stanje *čr* - *cher* – *cherleni* (69 I), *cherne* (35 I).

5.2.2. Depalatalizacija

Mijo Lončarić govori o sekvencijalnim skupovima s /j/ odnosno skupa konsonant i /j/. Riječ je o stvaranju sekundarnih skupova na granici morfema nastalih otpadanjem poluglasa u slabom položaju nakon konsonanta pri čemu je /j/ pripadalo drugome morfemu, odnosno sufiksu. U sekundarnim skupinama *pj*, *bj*, *mj*, *vj* došlo je do umetanja epentetskog *l* koje je potom s jatom dalo *l* (Finka - Šojat 1973: 88). Skupovi *lj*, *nj* do kraja prvog razvojnog dijela ostali su nepromijenjeni, a zatim su u većem broju kajkavštine nestali iz sustava ukidanjem opreke po palatalnosti zbog male funkcionalne opterećenosti (Lončarić 1996: 93). U kajkavskom književnom sustavu glas *l* se u većini slučajeva potpuno depalatalizirao, dok *ñ* čuva trag palatalnosti fonologizacijom, odnosno rastavljanjem na slijed *jn* (Šojat 2009: 22). Takve primjere nalazimo i u oporukama 18. stoljeća s područja Karlovca.

a) Često je riječ o depalatalizaciji, odnosno razvoju *l* > *l* te *ñ* > *n*:

postavljam (95 II), *nevolnim* (36 I), *roditelov* (120 I), *ludmi* (85 II), *zemle* (85 II), *kupleno* (80 II), *knigi* (85 II), *iz pod ozla* (33 II), *posztavleni* (33 II), *posztel* (97 I)

b) Nalazi se i primjer fonologizacije palatalnog elementa s anticipacijom /j/:

koyñ (33 I), *taine*²⁰ (33 I)

²⁰ U značenju *tanko*, *tanje*.

c) Zabilježeni su i primjeri anticipacije uz metatezu sljedećega ili prethodnoga vokala

zajdnim (179 I), vainszkom (87 II), neine (40 I)

d) Nailazi se i na primjere izostanka epentetsko *l*

Zdravju (151 I), rubia (97 I)

e) Najčešći su zabilježeni primjeri u kojima su *lj* i *nj* očuvani:

liudi (99 I), zemlyah (200 I), zemlie (93 I), osztavlyam (34 II), posztavlyen, volyu (99 II), kony (159 II), ranienoga (93 I), haliu (97 I), priatelie (65 I), nihove (65 I) nyenogo (35 I), nyu (63 I), szadasnyim (156 II), szkriniu (120 I), szablyu (157 II), osztauljam (201 I), zadniu (118 I), zlamenjem (99 I)

5.2.4. Obezvučenje dočetnih suglasnika

Mijo Lončarić ubraja pojavu obezvučenja finalnih konsonanata u inovacije u distribuciji koja nije bila istodobna svim kajkavskim govorima. Pretpostavlja se da se razvija od zapada prema istoku. Ta je pojava bila prepoznata i zabilježena još u 16. stoljeću i očitovala se u pismu. Do takve pojave dolazi jer su zvučni suglasnici slabiji, odnosno, pri izgovoru zvučni glasovi moraju savladati dvije prepreke. Bezvučni suglasnici imaju samo jednu prepreku pa su samim tim i jači stoga dolazi do zamjene slabijeg jačim, odnosno zvučni suglasnik zamjenjuje se bezvučnim prema parovima po zvučnosti. Parovi po zvučnosti su $b > p$, $d > t$, $g > k$, $ž > š$, $z > s$ te $v > f$ koji nisu pravi parnjaci ali su također realizacija obezvučenja (Brozović 1988: 95). Takva je pojava svojstvena i kajkavskim i čakavskim, osobito ikavsko-ekavskim govorima.

Primjeri obezvučenja zabilježenih u oporukama 18. stoljeća s područja Karlovca:

$p < b$ – *szlap (33 II) < slab*

$k < g$ – *polek (149 I) < poleg, razlok < razlog*

$f < v$ – *mlahaff (15 II) < mlohav*

5.2.4. Sibilarizacija

Analizom oporuka utvrđeno je da se sibilarizacija, odnosno zamjenjivanje suglasnika *k*, *g*, *h* ispred samoglasnika *i* i *e*, najčešće ne provodi – *svedoki (24 II)/svidoki (95 II), divoiki (76 II), knigi (85 II), redovniki (23 II), dusniki (88 II), poruki (93 I)*, iako, postoje i određene iznimke – *svidozi (166 II)*.

6. Morfološke značajke

6.1. Imenice

a) Jednina imenica

Imenice muškog i srednjeg roda u genitivu jednine imaju nastavak *-a*. U genitivu jednine imenica ženskoga roda najčešće je nastavak izjednačen prema palatalnim osnovama, odnosno pretežito se bilježi nastavak *-e*.

U akuzativu jednine imenice ženskoga roda imaju nastavak *-u*. Također, u akuzativu jednine ženskog roda zabilježen je i nulti morfem (*mater (70 I)*). Akuzativ jednine muškog roda imenica koje označavaju neživo i srednjeg roda izjednačen je s nominativom jednine. Akuzativ jednine imenica muškog roda koje označavaju živo nose nastavak *-a* (*človika (64 I)*).

U dativu i lokativu u imenicama muškoga i srednjega roda zabilježen je nastavak *-u*. Osobne imenice u dativu jednine dobivaju proširak osnove *-t-* kao reliktni ostatak nekadašnje *t*-promjene – *Mikotu (20 II)*, *Ivetu (79 II)*, *Juretu (79 II)*, *Franietu (81 II)*, *(97 II)*, *Matetu (81 I)*, tek mjestimično s iznimkama – *Ivi (157 II)*. Sporadično se pojavljuju primjeri izjednačavanja lokativa i akuzativa imenica muškoga roda – *Maiki Bosioi na Dubovaczu (171 II)* ~ *Majki Boszjoj na Dubovczu (164 II)*, što Finka tumači kao *najozbiljniji poremećaj* čakavskih oblika i možebitan dalmatski utjecaj (Finka 1971: 46). Imenice ženskoga roda u dativu i lokativu jednine najčešće imaju nastavak *-i* (*Materi zemlyi (74 I)*, *Deviczi Marii (33 I)*), ali zabilježeni su i primjeri u kojima je nastavak za dativ i lokativ jednine *-e* (*sene (82 I)*, *vu hise (92 I)*). Pojavnost oba morfema dokazuju kako se u 18. stoljeću u karlovačkom govoru i dalje očuvala opreka po palatalnosti (*Deviczi Marie (65 I)*).

Nastavci za instrumental jednine svih triju rodova nisu usustavljeni, drugim riječima, instrumental se obilježava različitim nastavcima. Najčešći nastavak zabilježen u instrumentalu jednine svih triju rodova je *-om* (*imichkom (64 I)*). Usto, pojavljuju se i nastavci *-um* i *-em*. Nastavak *-ju* u primjeru *szmertiu (40 I)* preuzet je analogijom iz nekadašnje *i*-deklinacije.

Prema svemu gore navedenom, tablica prikaza nastavaka jednine imenica zabilježenih u karlovačkim oporukama iz 18. stoljeća izgledala bi ovako:

	muški rod	ženski rod	srednji rod	i-vrsta
N	- Ø (<i>testamentum (97 I)</i> , <i>szuszed (75 I)</i>)	-a (<i>thovarusicza (33 II)</i>)	-o (<i>telo(157 I)</i>), -e (<i>dite (97 I)</i>)	- Ø (<i>mati (20 II)</i> , <i>kchi (159 II)</i>)

G	-a (<i>Imicka</i> (99 I), <i>duga</i> (21 I), <i>angela</i> (73 II), <i>szprovoda</i> (85 II), <i>otcza</i> (149 I), <i>sina</i> (157 I), <i>duha</i> (157 I), <i>szveta</i> (157 I))	-e (<i>tovarusicze</i> (65 I), <i>hise</i> (32 I), <i>naredbe</i> (157 I), <i>vure</i> (157 I), <i>dusse</i> (157 I))	-a (<i>verovaina</i> (40 I))	-e (<i>matere</i> (197 I), <i>kchere</i> (120 I))
D	-u (<i>Gospodinu</i> (69 I), <i>Bogu</i> (69 I), <i>sinu</i> (70 I), <i>detichu</i> (70 I), <i>Florjanu</i> (32 I))	-i (<i>udovi</i> (40 I), <i>gazdariczi</i> (33 I), <i>Diviczi</i> (157 I)), -e (<i>sene</i> (82 I))	-u (<i>ditetu</i> (76 II))	-i (<i>materi</i> (76 II), <i>kcheri</i> (99 II)) -e (<i>matere</i> (39 I), <i>kchere</i> (127 I))
A	-Ø (<i>pechat</i> (71 I), <i>rachun</i> (157 I), <i>nachin</i> (157 I), <i>taly</i> (149 I), <i>imichak</i> (149 I))	-u (<i>dussu</i> (81 I), <i>maiku</i> (63 I), <i>babu</i> (149 I), <i>zemliu</i> (32 I)), -Ø (<i>za Mass</i> (97 I), <i>posztel</i> (71 II))	-o (<i>telo</i> (157 I)) -e (<i>ime</i> (69 I), <i>terszie</i> (140 II), <i>dite</i> (93 I))	-Ø (<i>kcher</i> (158 II), <i>mater</i> (70 I))
L	-u (<i>vu Karlovczu</i> (97 I), <i>na Dubovczu</i> (63 I), <i>betegu</i> (157 I), <i>raszumu</i> (32 I))	-i (<i>vu Knigi</i> (85 II), <i>vu nevolj</i> (157 I), <i>czrikvi</i> (157 I), <i>vu hissi</i> (70 I), <i>Toplicai</i> (68 II)) -e (<i>capele</i> (97 I), <i>vutrube</i> ²¹ (68 II)),	-u (<i>vrimenu</i> (164 II), <i>letu</i> (138 II))	-i (<i>materi</i> (74 I), <i>pri pameti</i> (32 I)), -e (<i>Matere</i> (80 I))
I	-om (<i>kriszom</i> (42 I), <i>mesnicom</i> (61 I)), <i>pechatom</i> (34 I) -em (<i>krisem</i> (149 I), <i>musem</i> (65 I)) -um (<i>pechatium</i> (39 I))	-om (<i>rukum</i> (85 II), <i>Massom</i> (42 I), <i>bratom</i> (69 I)), -um (<i>szenum</i> (157 I), <i>thovarussichum</i> (70 I), <i>posztelium</i> (99 II)) -jum (<i>aterium</i> ²² (93 I) <i>rukum</i> (149 I))	-om (<i>zvonom</i> (80 II), <i>imenom</i> (87 II), <i>ditetom</i> (92 I)), -em (<i>rubiem</i> (32 I))	-jum (<i>zmaterjum</i> (21 II), <i>pametjum</i> (63 I))

b) Množina imenica

Imenice svih triju rodova u genitivu množine najčešće čuvaju starije stanje – nastavak -Ø, odnosno nulti morfem. Nulti morfem kontinuanta je ishodišnog sustava i dolazi redukcijom poluglasa, a karakteristika je kajkavske i čakavske morfologije (Schubert 2016: 167). Pojedine imenice muškog i ženskog roda u genitivu množine imaju i nerelacijski -ev-, -ov- iz nekadašnje u-deklinacije te čuvaju opreku po palatalnosti (*dussnikov/kraliev; plahtov/massev*). Nastavak -

²¹ U značenju – *u utrobi*.

²² U značenju – *oltar*.

a u genitivu množine muškoga roda odraz je novoštokavskog utjecaja (Tafra 2012: 49), ali primjeri s tim nastavkom su vrlo rijetki (*ruchnika* (156 II)). U genitivu množine ženskoga roda zabilježen je i primjer *plahat* (32 I) što je očito reliktni ishodišnog sustava. Usto, u genitivu množine imenica ženskoga zabilježen je i nastavak *-i* preuzet iz *i*-deklinacije (*muki* (158 II)). U dativu množine imenica muškoga i srednjega roda zabilježeni su nastavci *-om* (*szinom* (120 II), *zvonom* (156 II), *-em* (*szvetczem* (32 I))), a u imenicama ženskoga zabilježen je nastavak *-am* (*szesztram* (74 I)). U primjeru *rukan* (70 I) za dativ množine ženskoga roda upotrijebljen je nastavak *-an*, primjer adrijatizma i karakteristika čakavskog narječja, što je u ovom slučaju tek pisarska tendencija, a ne i odraz karlovačkog govora toga doba.

U akuzativu množine muškoga i ženskoga roda najčešće se pojavljuje nastavak palatalne osnove, odnosno nastavak *-e* (*peneze* (33 I), *ruke* (76 I)), ali zabilježeni su i primjeri s nastavkom *-i* (*liudi* (34 I), *tali* (32 I)). U akuzativu množine srednjega roda zabilježen je nastavak *-a* (*leta* (76 I)).

Muški i srednji rod u lokativu množine imaju nastavak *-i* (*pinezsi* (33 I), *leti* (74 I)), dok su u ženskomu rodu za lokativ množine zabilježeni nastavci *-a* (*pri ruka* (25 II)), *-ah* (*hisah* (81 I)) te nastavak *-am* (*rukam* (21 II)) prema dativu množine ženskoga roda. Nastavak *-ah* reliktni je arhaičnosti sustava. Uz prijedlog *med* (između/među) javljaju se i imenice u akuzativu i instrumentalu množine – *med brati* (39 I), *med bratom* (39 I).

Imenice muškog roda u instrumentalu množine najčešće imaju nastavak *-mi* (*zvonmi* (32 I)), ali sporadično se pojavljuje i nastavak *-i* (*svidoki* (95 II)). Zabilježen je i primjer izjednačavanja instrumentala i dativa množine nastavkom *-em* – *vainkussem* (41 I). Instrumental množine imenica ženskoga roda sustavno se obilježavao nastavkom *-ami* (*rukami* (90 II)). Imenice srednjeg roda u instrumentalu množine pretežito imaju nastavak *-imi* (*zvonimi* (40 I)), ali se također pojavljuje nastavak dativa i lokativa ženskoga roda – *am* (*pohistvam* (32 I)). Iako se u množinskoj deklinaciji imenica načelno razlikuju dativ, lokativ i instrumental, u pojedinim su primjerima zabilježene iznimke u kojima se sporadično pojavljuju odstupanja – *z trim vellikim vainkussem* (41 I).

U množini imenica većinski su prisutni kratki oblici množine: *moje duge* (173 II), *z=Tremi farnei Popi* (34 II) što je karakteristika čakavskog i kajkavskog narječja (Tafra 2012: 19). Tek sporadično pojavljuju se i prošireni oblici: *dugove* (74 I).

	muški rod	ženski rod	srednji rod	i-vrsta

N	-i (<i>szvidoki</i> (157 I), <i>noszi</i> (76 II), <i>dugi</i> (60 I), <i>redovniki</i> (157 I), <i>popi</i> (149 I))	-e (<i>hisze</i> (32 I), <i>slicze</i> (33 I), <i>szestre</i> (149 I))	-a (<i>terszia</i> (120 I))	-i/-e (<i>kcheri</i> (99 II), <i>kchere</i> (40 I))
G	-Ø (<i>pinezs</i> (33 I), <i>dussnikov</i> (94 II), <i>patrov</i> (80 II), <i>roditelov</i> (41 I), <i>potrsokov</i> (85 II), <i>dugov</i> (98 II), <i>szvechev</i> (80 I), <i>kraliev</i> (112 II), <i>robczev</i> (32 I), <i>moszev</i> (41 I), <i>noszev</i> (76 II), -a (<i>ruchnika</i> (156 II))	-Ø (<i>plahat</i> (32 I), <i>mass</i> (149 I), <i>szveticz</i> (80 I), <i>plahtov</i> (32 I), <i>massev</i> (97 II), <i>szlicz</i> (33 I), -i (<i>sestri</i> (76 II), <i>muki</i> (158 II))	-Ø (<i>imen</i> (87 II))	-i (<i>kcheri</i> (99 II))
D	-em/-om (<i>szvetzem</i> (32 I), <i>fratrom</i> , <i>szinom</i> (120 I))	-am/-an (<i>szveticzam</i> (32 I), <i>szesztram</i> (74 I), <i>sziroticzam</i> (70 I), <i>rukan</i> (70 I))	-om (<i>zvonom</i> (156 II))	-am (<i>kcheram</i> (76 II))
A	-e/-i (<i>vankuse</i> (41 I), <i>peneze</i> (33 I), <i>krisse</i> (66 I) <i>lyude</i> (66 I), <i>szuszede</i> (35 II), <i>tali</i> (32 I), <i>krizi</i> (62 I))	-e/-i (<i>masse</i> (69 I), <i>dusse</i> (65 I), <i>ruke</i> (76 I), <i>stvari</i> (157 I))	-a (<i>zvona</i> (94 II))	
L	-i (<i>pinezsi</i> (33 I))	-a (<i>pri ruka</i> (25 II)), -ah (<i>rukah</i> (70 I), <i>czirkvah</i> (62 I), <i>massah</i> (72 II), <i>chismah</i> (25 II), <i>hisah</i> (81 I)) -am (<i>rukam</i> 21 II))	-i (<i>leti</i> (74 I))	
I	-mi (<i>lyudmi</i> (157 I), <i>zvonmi</i> (32 I)), -i (<i>svidoki</i> (95 II), <i>susedi</i> (80 II), <i>duszniiki</i> (34 I)) -em (<i>vainkussem</i> (41 I))	-ami (<i>rukami</i> (90 II), <i>blazinami</i> (42 I), <i>zmassami</i> (149 I))	-imi (<i>zvonimi</i> (40 I)) -am (<i>pohistvam</i> (32 I))	-ami (<i>kcherami</i> (127 I))

Imenice nekadašnje r-deklinacije *mati* i *kći* dekliniraju se po i-deklinaciji – *mati*, *metere*, *materi/kchi*, *kchere*, *kcheri*, ali u nominativu jednine sporadično se bilježe i oblici akuzativa, s proširkom *-er-* – *mater* (32 I).

Imenice kao što su *pamet*, *milost* također se dekliniraju po nekadašnjoj i-deklinaciji – *pamet*, *pameti*, *pameti*.

6.2. Zamjenice

Osobne

Osobne zamjenice *ja, ti*, te povratna zamjenica *sebe* imaju u kosim padežima supletivnu osnovu *men-, teb-, seb-* te se sklanjaju po deklinaciji imenica a-osnova (*mene, meni*). Instrumental jednine zamjenice *ja* zabilježen je najčešće u obliku *menum* (176 II), što je karakteristika kajkavskih govora, ali sporadično se pojavljuje i oblik *manom* (172 I), *zmanum* (94 I), kao karakteristika čakavskog narječja. Zabilježen je i arhaični oblik instrumentala množine – *nami* (176 I).

Pokazne

Pokazne zamjenice najčešće čuvaju stari oblik nominativa jednine muškog roda (*ov Testamentum* (35 II), *on* (138 I). Takvi su oblici, prema riječima Antuna Šojata, karakteristični za kajkavske govore (Šojat 2009: 67).

Upitne, određene i neodređene zamjenice

Upitna zamjenica *gdo* u značenju *tko* (*gdo ie meni kaj dusan* (63 I), *nikdo*(93 I)) koristi se za označavanje živog. Za neživo se najčešće bilježi upitno-odnosna zamjenica *kaj - komu bude kaj* (28 I), *kai pri meni delal je* (67 I), *kai krivo vuchinil* (71 I), *tak kai osztane* (81 I), *Kaise pako dostoy Imicka Moiega kai ostane* (71 I), *onoga kai dobila ie* (93 I), *niti ja komu kaj dusan bil* (90 I), *kai govori Sz[veti] Pavel apostol* (115 I), *akobi kai bantovala* (173 I). Zamjenica *kaj* nastala je od množinskog oblika srednjega roda *ka* zamjenice *kъ, ka, ko* kojemu je dodan navezak *j*, koji je potom očvrstnuo. Zamjenica *kaj* glavna je jezična razlikovnost za određivanje pripadnosti kajkavskome narječju. Stjepko Težak u svojem radu *Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?* kaže kako je u doba prevlasti kajkavske književne riječi u 18. stoljeću *građanski sloj vrlo lako prihvatio kaj kao otmjeniju riječ administracije, sudstva i crkve* (Težak 1981 : 172). Iako je istraživanje oporuka osvjedočilo kako zamjenica *kaj* uistinu prevladava, sporadično se pojavljuje i upitno-odnosna zamjenica *ča*, alijetna značajka čakavskog narječja – *caje* (173 I), *ca cini* (174 I).

Neodređene zamjenice su najčešće tvorene od osnove *kaj/ki - nikai visze* (34 I), *niki* (158 II).

Utjecaj štokavskoga narječja vidljiv je u zabilježenim neodređenim zamjenicama – *nisto* (nešto, 138 II), *nis* (154 II), *nist* (ništa, 94 II), a zabilježeni su i kajkavski *nigdo* (81 I), *nigdor* (nitko, 75 II). Neodređena zamjenica *vs – vsa – vse* pojavljuje se najčešće u takvu obliku - *Vasz moi imitak, vesz ostaje* (76 II), *Vβem szvetzem* (145 II), *Vszu moju opravu* (156 II), *vszeh szveczov* (158 II), *vszom szpravom* (33 I), ali sporadično se javljaju i primjeri metateze - *Svoy pameti* (161 I), *szva senica* (112 II).

Odnosna zamjenica za živo ima tri lika – *koteri, ki, koj – koimszam* (97 I), *kisu* (189 I).

Posvojne zamjenice

Zabilježene zamjenice *moj, tvoj, svoj, naš, vaš* kontinuanta su praslavenskih likova i imaju likove zajedničke svim slavenskim jezicima. Posvojnost se u 3. licu izražava pomoću genitiva osobne zamjenice – *nye/ñe, nyega, nyih* - za *nye dussu (181 I), Nye musa (181 I), Nyie szluzbu (177 I), nye tello (164 II), nye hixizu (151 II)*, ali sporadično se pojavljuje i oblik *nyihov (156 II), negov/nyegov (164 II)*. Oblik *nye* se ne mijenja i bilježi se dosljedno u svim primjerima zabilježenim u oporukama što potvrđuje Šojatovu tvrdnju kako se oblik *ñe* očuvao do druge polovice 18. stoljeća (Šojat 2009 : 68). Iako se pojavljuje zamjenice *svoj (svoyoy pameti (161 I), szvoju dobu (70 I)*, najčešće se ipak umjesto nje koriste posvojne zamjenice subjekta *moj, tvoj (ořtaulyam za moiu Dussu (116 II), momu szinu (70 I), telo moje (63 I), mojum thovarussiczum (189 I), moje stvari (32 I)*). U deklinaciji posvojnih zamjenica također su brojni dubleti dugih i kratkih oblika - *momu szinu (127 I)/mojem szinu (149 I), moy seni (122 I)/moioi seni (171 II), nyega (98 I)/nyegovoga (123 I), svojmu (115 II)/svojemu (133 II), mojmu (126 II)/mojemu (158 II)*.

Deklinacija svih zamjenica (izuzev osobnih i povratnih) slaže se s pridjevskom deklinacijom.

6.3. Pridjevi

Pridjevi su služili kao dio imenskog predikata i kao atributi. Postoje dvije vrste pridjeva, jednostavni i složeni, odnosno neodređeni i određeni. Jednostavni, neodređeni pridjevi deklinirali su se prema imeničkoj deklinaciji, odnosno dobivali su nastavke svojstvene onim nastavcima koje su imale imenice tog roda. Složeni, određeni pridjevi najčešće su se upotrebljavali kao atributi i u slučaju kada se govorilo o osobinama osobe ili predmeta koji su sugovorniku poznati (Damjanović 2009: 107). Padežni oblici određenih pridjeva najčešće su se definirali kao spoj imeničkog i zamjениčkog oblika, a primjere za to nalazimo i u karlovačkim oporukama iz 18. stoljeća - *Podpiszonemi vriednemi y poglavitemi lyudmi (178 I), Imetka gibuchega (178 I), Raniienoga Jesuss (93 I), Szlabom zdravju (92 I), Pri dobroy pameti (189 I), pisonem nachinom (189 I)*. Određeni pridjevi dekliniraju se prema složenoj pridjevskoj deklinaciji. U genitivu jednine došlo je do neutralizacije opreke, drugim riječima, nastavci - *oga/-ega* dolaze neovisno o dočetu osnovе (*teskoga (85 II), mertvega (133 II)*), odnosno, u istom se padežu istog pridjeva javljaju različiti nastavci, odnosno dubleti - *dobre/dobroj/dobri (pri dobre pameti (162 II)/pri dobroj pameti (189 I)/pri dobri pameti (138 II)), pisonem (133 II)/pisonim (171 II) Bosanřkega (158 II)/bosanszkoga (110 II)*). U genitivu jednine muškoga roda zabilježen je i pridjev *svetogo* koji čuva arhaični nastavak -*ogo*. Dativ i lokativ jednine

muškoga i srednjega roda su najčešće izjednačeni i nose nastavak *-omu/-emu* (*rechenomu* (125 I), *manyemu* (94 II)), ali u lokativu se javljaju i primjeri bez krajnjega *-u* (*mertvem* (85 II)). U dativu jednine ženskoga roda javljaju se nastavci imeničke sklonidbe *-e* (*dobre* (115 II)) */-i* (*Bosji* (110 II)), ali najfrekventniji je ipak nastavak pridjevske sklonidbe *-oj* (*dobroj* (126 II), *chernoj* (87 II)). Nastavci instrumentala jednine muškoga i srednjega roda su *-em* (*napisonem nachinom* (139 I)) */-im* (*lastovitim ljudmi* (162 II)), dok se u ženskome rodu javljaju nastavci *-om* (*lastovitom rukom* (90 II)) */-um* (*rukum tverdum* (112 II)). Nastavci nominativa i akuzativa ženskoga i srednjega roda, kao i nastavci dativa i lokativa množine svih triju padeža su izjednačeni. Također, genitivni nastavci jednaki su za sva tri roda, kao i nastavci instrumentala množine.

Zabilježeni neodređeni pridjevi – *Betexan* (157 I), *Czirkvi farnoj* (157 I), *szvete Masse* (69 I), *Srichnu smert* (161 I), *Pri S[zvetomu] Florianu* (177 I), *Na theskom* (177 I), *Halyu cherlenu herjavu* (181 I), *svilnu cerlenu polovnu jupichu* (181 I), *gotva novca* (70 I), sklanjaju po imeničkoj deklinaciji (N *betexan*, G *betexna*, D *betexnu*).

	muški rod	ženski rod	srednji rod
N	-i (<i>dobri</i> (32 I), <i>pokojni</i> (65 I))	-a (<i>mlahava</i> (97 I), <i>zadnja</i> (97 I))	-o (<i>dobro</i> (123 I), <i>gresno</i> (167 II))
G	-oga/-ega (<i>vuchinyenoga</i> (157 I), <i>pravichnoga</i> (157 I), <i>Bosanβkega</i> (157 I), <i>gibuchega</i> (93 I))	-e/-i (<i>dobre</i> (151 II), <i>posteni</i> (133 II))	-oga/-ega (<i>Bosanβkega</i> (157 I), <i>dostonoga</i> (165 II))
D	-omu/-emu (<i>Domachemu</i> (95 I), <i>rodyenomou</i> (<i>szinu</i>) 70 I))	-e/-i/-oj (<i>dobre</i> (115 II), <i>chernoj</i> (140 II))	-omu/-emu (<i>manyemu</i> (76 II), <i>mertvomou</i> (21 II))
A	-oga/-ega (<i>staroga</i> (122 II), <i>negibchega</i> (154 II))	-u (<i>pokoinu</i> (20 II), <i>zadnyu</i> (71 II), <i>szvetu</i> (157 I), <i>Bosju</i> (74 I))	-o (<i>staro</i> (94 II), <i>osebuino</i> (158 II))
L	-om/-em (<i>mertvem</i> (164 II), <i>kerschanszkom</i> (63 I))	-e/-i/-oj (<i>dobroj</i> (126 II), <i>Bosji</i> (110 II), <i>farne</i> (108 II))	-om/-em (<i>Mertvem</i> (19 II), <i>Szlabom</i> (98 II))

I	-em/-im (<i>napisonem</i> (161 II), <i>lastovitim</i> (113 II))	-om/-um (<i>lastovitom</i> (139 I)/ <i>lastovitum</i> (207 I))	-em/-im (<i>velikem</i> (62 I), <i>dobrim</i> (170 II))

N	-i (<i>domachi</i> (63 I))	-e (<i>betezne</i> (72 II))	-a (<i>szpomenuta</i> (157 I))
G	-eh/-ih (<i>vrednih</i> (25 II), <i>posujenih</i> (25 II), <i>postuvaneh</i> (63 I), <i>gotoveh</i> (70 I), <i>sveteh</i> (140 II)+)	-eh/-ih (<i>teskeh</i> (149 I), <i>szveteh</i> (39 I), <i>cherlenih</i> (20 II), <i>prodaneh</i> (93 I))	-eh/-ih (<i>velikeh</i> (39 I), <i>dragih</i> (17 II))
D	-em/-im/-am (<i>sirotam</i> (122 I), <i>bosjim</i> (97 I), <i>postovanem</i> (140 II))	-em/-im (<i>Purgatoriumβkem</i> (99 I), <i>ubogim</i> (71 II))	-em/-im (<i>starem</i> (76 II), <i>pokoinim</i> (63 I))
A	-i, -e (<i>poglaviti</i> (71 I), <i>domaci</i> (63 I), <i>viteske</i> (76 II), <i>vredne</i> (71 I))	-e, -i (<i>prave</i> (80 I), <i>vellike</i> (149 I), <i>male</i> (30 II), <i>milovsztivni</i> (71 II))	
L	-im (<i>postovanim</i> (85 II), <i>bozim</i> (31 II))	-eh/-im (<i>novogradβkeh</i> (166 II), <i>bossim</i> (177 I))	
I	-emi, -imi, -im (<i>velikimi</i> (40 I), <i>Vrednemi</i> (126 II), <i>popizanemi</i> (17 II), <i>vriednemi</i> (107 I), <i>poglavitim</i> (149 I))	-emi (<i>lastovitemi</i> (37 II))	

Česti su glagolski pridjevi u atributnoj ulozi, što je obilježje kajkavskog književnog jezika (Schubert 2016: 168) – *sztran szpadajuchu* (95 I). Komparativ pridjeva izvodi se iz pozitivna muškog roda nastavcima *-eji, -eje, -eja* (*berzeje, sztareie* (25 II), *taine* (62 I), *vexe* (157 I)) ili -

ejši, -ejše, -ejša (staressi (25 II), mlaissi (133 Ii), mlaissa (140 II), starissa (34 II) vekssi (34 II)).

Zabilježeni superlativi najčešće su tvoreni prefiksacijom komparativa prefiksom *naj-* (*najmlajssa ((81 I), nai millosztivunesse (92 I), nai zadnich (34 II), nay berse (63 I), nai Blisnie (35 II)*), ali u tekstu je zabilježen i apsolutni superlativ tvoren prefiksom *pre* i pozitivom– *pre blaxena (61 I), preczenjena (65 I), prechiste (92 I)*.

6.4. Brojevi

Brojevi su vrlo frekventni u oporukama. Najčešće se označavaju brojem (1, 2, 3...), ali sporadično se daje i potvrda slovima – (...) *Ranichkov 86, govorim Ranichkov oszem deszet y seszt (21 I)*.

Brojevi od jedan do četiri karakteristični su po svojstvu razlikovanja svih triju rodova te se time mogu svrstati pod brojevne pridjeve (Damjanović 2005: 115). Broj jedan ima sva tri roda (*jeden, jedna, jedno*) i deklinira se kao zamjenica. Brojevi dva i tri dekliniraju se prema množinskim oblicima srednjega roda zamjeničke deklinacije (N *dva, tri* G *duvoih, trih*, D *duvoim/dvim, trim*, A *dva, tri*, L *duvoih/dvih, trih* I *dvimi, trimi/trim*). Većina primjera broja dva zabilježenih u tekstu spominju se jedino u N jd. muškoga i srednjega roda, bez razlikovanja od ženskoga – *dva robache (42 I), dva plahtov (42 I), dva falocze (42 I), dva velike szikire (42 I)*, ali sporadično se nailazi i na *dvi blaszine (33 I)*. Broj četiri deklinira se po imenskoj deklinaciji množine (N *chetiri*, G *chetier*). Brojevi od pet do devet se ne dekliniraju.

Brojevi od 11 do 19 imaju sufiks *-najst/neist (jednaist (33 I), petnaist, szedamneist)*.

Desetice i brojevi veći od 20 se najčešće pišu odvojeno: *pet deszet, szto dvadeszet, duva deszet y pet*, ali nalazi se i na kolebanja sastavljenog i rastavljenog pisanja *cheter deszet/cheterdeszet, duvaiset*.

Prilozi nastali od rednih brojeva u oporukama služe za rangiranje prioriteta želja - *pervo, drugo, treto, ceterto* i najčešće su označeni brojevima sa dodanim nastavkom – *1mo, 2do, 3tio, 4to, 5to, 6to*.

Prilozi s brojevnom osnovom dobivaju nastavak *-ič/-oč - naypervich, drugoch (80 I), chetertich*.

6.5. Glagoli

Infinitiv

Infinitiv, podrijetlom glagolska imenica, glagolski je oblik koji označava glagolsko djelovanje, ali bez oznake vremena, broja i roda (Šojat 2009: 86). Većina zabilježenih infinitiva u oporukama tvorena su nastavkom -ti odnosno neapokopirani su - *vuchiniti (112 II)*, *izplatiti (126 II)*, *popiszati (97 I)*, *szakopati (32 I)*, *razdeliti (70 I)*, ali mjestimice se pojavljuju i primjeri apokopiranog, okrnjenog infinitiva, infinitiva bez dočetnog -i – *prodat (70 I)*. Nedostatak dočetnog -i glavna je karakteristika posebnog glagolskog oblika, svojstvenog jedino kajkavskom narječju, koji označuje cilj ili namjeru kretanja, a naziva se supin. Pošto apokopirani infinitiv *prodat* ne stoji kao dopuna glagolima kretanja, u ovom slučaju ne možemo govoriti o postojanju infinitiva i supina, a jesu li ih karlovački kajkavci uistinu razlikovali, teško je reći zbog manjka primjera iz oporuka.

Prezent

Prezent služi za izražavanje glagolske sadašnjosti. Uporaba glagolskog prezenta ovisi o kategoriji glagolskog vida. Prava sadašnjost (apsolutiv) izriče se prezentom nesvršenih glagola, dok se prezentom svršenih i nesvršenih glagola izriče relativ, odnosno relativna uporaba prezenta (Brlobaš 2017: 41).

Apsolutiv prezenta, tj. glagoli u prezentu koji označavaju stvarnu sadašnjost zabilježeni u oporukama pojavljuju se jedino u prvom licu jednine i u trećem licu jednine i množine te se pretežito ne razlikuju od oblika u drugim narječjima:

	jednina	množina
1. lice	<i>prosim (157 I)</i> , <i>neznam (149 I)</i> , <i>dokoncham (116 I)</i> , <i>disponiram (65 I)</i> , <i>valujem (36 II)</i> , <i>osztavlam (34 II)</i> , <i>velim (80 I)</i> , <i>pusscham (120 I)</i> , <i>hochu (121 I)</i>	/
3. lice	<i>zna (145 II)</i> , <i>nosi (33 I)</i> , <i>szvedochi (151 II)</i> , <i>vusiva (172 I)</i> , <i>recze (165 I)</i> , <i>priporucha (126 II)</i> , <i>ostaje (171 II)</i> , <i>puscha (82 I)</i>	<i>hocheu (140 II)</i> , <i>imaju (81 I)</i> , <i>naszleduii (158 II)</i> , <i>naplatiju (162 II)</i> , <i>moraju (162 II)</i> , <i>necheju (101 I)</i> , <i>imadu (22 II)</i> , <i>neznadu (23 II)</i> , <i>dadu (200 II)</i> , <i>predadu (24 II)</i> , <i>jesu (81 I)</i> , <i>molidu (161 I)</i>

Zabilježene su i neke iznimke poput glagola *uzimati* po konjugacijskoj vrsti V. 2. *uzimlem* (151 II). U zabilježenim primjerima *preporuchom* (162 II), *predojem* (154 II), riječ je o zatvaranju dugog vokala *a > o* što je karakteristika kajkavskog narječja (Lončarić 1994: 123).

Zabilježen primjer glagola *dokončati* u prvom licu jednine prezenta *dokonchan* (70 I) bilježi noviju pojavu u jeziku specifičnu samo za čakavsko narječje, odnosno riječ je o zamjeni dočetnoga *-m* u *-n* što se naziva adrijatizam. Takav primjer u oporukama je iznimka i ništa više no tendencija pisara.

Prezent za prvo lice glagola *biti* nerijetko glasi *szem/jeszem*, ali zabilježeni su primjeri i *jeszam/szam* te negacijski *niszam*. Prefiks *ni-*, osim u negaciji glagola (*nije, nisem*), zabilježen je i kod nepromjenjivih riječi (*niszto*, ali sporadično i *nes*, u značenju *nešto*).

Prezent glagola *htjeti* u prvom licu jednine ima nastavak *-u* (*hochu* (80 I)), ali zabilježen je i primjer u kojem se pojavljuje nastavak *-em* (*hochem* (65 I)). Glagolski pridjev radni istog glagola najčešće nosi staru infinitivnu osnovu *hoteti/hotiti* – *hotelszem/hotilszem* (32 I), *hotilabi* (61 I), *nebi hotel vuchiniti* (40 I), *hotil ieszem* (171 II).

U 3. l. mn. prezenta najčešće su zabilježeni dugi nastavci (*-eju/-iju/-edu* – *hocheu* (140 II) > *hoće, necheju* (101 I) > *neće, molidu* (161 I) > *mole*) što je odlika kajkavskog narječja (Schubert 2016: 166).

Perfekt

Perfekt se tvori od nenaglašenog prezenta glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog, a takvog ga nalazimo i u oporukama: *mogel szem* (36 I), *szam pochela* (121 I), *na prosilaszem* (34 II), *dalszem* (34 II), *je priel* (98 I), *ostal je* (41 I), *je dosslo* (63 I). Kraći oblici u tvorbi složenih oblika glagola najčešće se rabe kao enklitike, odnosno vezani su uz prethodno naglašenu riječ pa su zabilježeni: *daszu potverdili* (149 I), *imaße* (150 I), *valuvalaszem* (120 I), *dusanßem* (38 I). Međutim, nalazimo i primjere naglašenih prezentskih oblika pomoćnog glagola: *duszna jeszem* (34 I), *posztavila jeszom* (33 I), *Doße jeßom premislil* (36 I), *dabisze podpiszali* (37 II), *dabi dostojal* (43 II).

Tek sporadično nalazimo i na primjere krnjeg perfekta – *szvedoke oszebuino naproszil* (70 II).

Aorist

Iako se smatra da je aorist većim dijelom iščeznuo iz uporabe u kajkavskom narječju već oko 16./17. stoljeća (Šojat 2009: 75), u oporukama sporadično se ipak pojavljuju aoristi: *dah* (70 I), *poloxih* (25 II), *vu pizzah* (156 I), *rekoh* (74 I), *bi* (166 II), *osta* (33 I), *bismo* (165 I), *poloxismo* (159 II), *posudismo* (139 I), *podpizasmo* (163 I) *naydosmo* (165 I), *hotih* (151 I) čime se

potvrđuje i čakavski i štokavski jezični utjecaj. Pošto se aorist pojavljuje sporadično, više kao iznimka, negoli pravilo, vjerojatno je riječ tek o književnoj stilizaciji pisara.

Imperfekt

Zabilježeni su i primjeri imperfekta – *pisah (163 I)*, *bihu (176 I)*, koji se, kao i aorist, smatra iznimkom i stilizacijom pisara.

Futur

Budućnost se u oporukama izražava jednim glagolskim oblikom futura tvorenog od svršenog prezenta glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog - *bude lesalo (98 I)*, *bude kanil (70 I)*, *budesze moralo (93 I)*. Takva tvorba futura svojstvena je govorima kajkavskog narječja te se takav futur još naziva i opći kajkavski futur (Lukežić 2015: 348). Često se upotrebljava u namjernim i posljedičnim rečenicama - *ako budu mogla (105 I)*, *akobude kaj isslo (97 I)*, *ako doide (70 I)*, *ako ga uzme (108 II)*, *akosze pripeti (151 II)*. Zabilježen je i primjer skraćenog prezenta glagola *biti* – *bu platili (126 II)*. Također, česti su primjeri tvorbe futura prezentom glagola *htjeti* i *biti* uz infinitiv - *imati hochu (34 II)*, *hoche pripetiti (154 II)*, *poiti bude (100 I)*.

Kondicional

Kondicional izriče mogućnost, irealnost, uvjetovanost glagolske radnje: postoje kondicional I. koji se često tvori aoristom glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim - *bi moglo (80 II)*, *naszalsze bude (36 II)*, *bi prpetila (42 II)*, *nebude viditi mogla (32 I)*, *daže obverssilo bude (81 II)*, *nebi uchinila (119 I)*, *hotilabi (32 I)*, te kondicional II. kojeg tvore kondicional I. glagola *biti* i glagolski pridjev radni - *bilbi iznel (145 II)*, *bi bil vuchinil (133 II)*.

Imperativ

Prema riječima Antuna Šojata, u vrijeme individualiziranja hrvatskog jezika sustav imperativnih oblika praslavenskog jezika doživio je u slavenskim jezicima znatne promjene (Šojat 2009 : 82). U oporuka je česta upotreba imperativa glagola i to najčešće izricanjem u trećem licu prezenta uz infinitiv - *imaiu iztiratti (29 I)*, *ima dati szlusiti (65 I)*, *ima izplatiti (40 II)*, *ima sze izversiti (72 II)*, *ima sze pokopati (74 I)*, *ima dati (118 I)*, *podilitisze ima (73 II)*, te svezom da + prezent – *da oproscha (28 I)*, *dami oproscha (26 II)*, *dasze da (40 II)*, *dasze pokopa (73 II)*, *daže doplati (151 II)*, *daže izpuni akobisze pripetiti vtegnula (66 I)*, *da vusiva (32 I)*, *dasze da (119 I)*, *dasze naplatiju (151 II)*.

Zabilježen je i primjer imperativa u drugom licu množine - *imate razdeliti (70 I)*

Particip

Upotreba participa je vrlo česta, pogotovo aktivnog participa prezentnog oblika budući koji se tvori od nesvršenih glagola i označuje usporednost radnje (Brlobaš 2017: 55)– *mlahav buduči* (36 II), *betesna buduči* (40 II), *pri pameti buduči* (35 I), ali i ostalih oblika – *premiszlavajuchi* (80 I), *neznajuchi* (92 I), *znajuchi* (80 I), *hotechi* (162 II), *imajuchi* (174 II), *sztojechi* (108 I), *chutuiuchi* (108 I).

Također, česti su i prošli participi – *pochemssi* (76 I), *oprossivssi* (70 I), *pryemssi* (119 I), *chuvsi* (101 I), *hotivssi* (99 II).

6.6. Nepromjenjive vrste riječi

Prilozi

Prilozi su nepromjenjive vrste riječi koje se prilažu glagolima, pridjevima i drugim priložima kako bi dopunile ili pobliže odredile njihovo značenje (Damjanović 2005: 149) – *jako* (32 I), *kade/kadi* (79 II), *bolie* (74 I), *nadaly* (21 I), *polek* (66 I), *pako* (162 II), *koter* (25 II), *item* (82 II), *noivisse* (157 I), *goder* (71 I), *pokee* (112 II), *jur* (97 II), *zgora* (33 I), *takai* (33 I), *takaisse* (42 I), *radi* (74 I), *napotlam* (120 I), *kruto* (71 II).

U priložima *goder* (70 I), *nigdor* (126 II) čestica *že* zamijenila se s /r/. Čestica *že* najčešće se upotrebljavala za pojačavanje konektora, priloga i zamjenica te je najčešće stajala uz negirane zamjenice i priloge (Damjanović 2005: 153).

Prijedlozi

Prijedlozi – *vu* (71 II)/*v* (21 I), *iz* (110 II), *zdola* (99 I), *pri* (14 I), *na* (99 I), *ovde/ovdi* (85 II), *zgora* (33 I), *med* (99 I), *visse* (92 I), *nisse* (94 I), *kotega* (95 I).

Veznici, čestice i uzvici

Veznici – *i* (112 II), *najmre* (98 I), *ako* (71 II), *da* (71 II) *iliti* (21 I).

Čestice- *vendar* (20 II)/*vindar* (197 I), *pokehdob* (76 I), *ni* (99 I).

Uzvici nisu zabilježeni u oporukama.

7. Leksik

U razdoblju pisanja oporuka područje Karlovca pripadalo je sastavnom dijelu Habsburške Monarhije. Habsburška Monarhija nije predstavljala nacionalnu državu već višenacionalan i višejezičan entitet (Schubert 2016: 57). Njemački jezik smatran je jezikom društveno

dominantne skupine ljudi, a uz njega, koristili su se još i hrvatski te latinski jezik, jezik školovane inteligencije i staleške „nacije“ (Schubert 2016: 58). Burna povijest Hrvatske uvelike se odrazila na jezik pa ne čudi činjenica da su prostori koji su nekada bili pod utjecajem različitih germanskih naroda, prvenstveno pod vlašću Austrijanaca i Nijemaca, zadržali biljeg svoje svakodnevice i u jeziku. Zbog povijesnih i kulturnih utjecaja i okolnosti u oporukama pisanih na hrvatskom jeziku nailazimo na brojne posuđenice. U skladu s time, najčešće su strane riječi one germanskog podrijetla – *hisa* (28 II), *pinezsi* (33 I), *purgar* (25 II), *szlosar* (98 I), *rihtig* (21 I), *forstatu* (40 I), *farba* (33 I), *czeh* (92 I), *rainichki* (33 I), *tal* (35 I), *erba* (65 I), *portia* (36 II), *czimerman* (87 II), *grunt* (28 II), *punct* (154 II), *groß* (65 I), *kelder* (149 I), *vura* (119 I), *fara/farno* (42 II), *klostar* (115 II), *fertuh* (106 I).

Usto, česti su i hungarizmi – *beteg* (30 I), *gingav* (13 II), *vankuss* (33 I), *fiskal* (26 II), *mentem* (70 I), *falat* (93 I), *riff* (87 II), *valuvana* (26 II), *bantuvati* (173 I), *vaross* (72 II), *kapenak* (36 II), te orijentalizmi, ponajviše turcizmi – *jorgan* (66 I), *farba* (41 I) *boja* (33 I), *alat* (21 I), *ortak* (21 I), *dumen*²³ (33 I).

Određene maločas spomenute riječi poput *fara*, *beteg* te riječi poput *rubaca*, *hiža*, *vender*, *metem* možemo svrstati i u kategoriju leksičkih kajkavizama, iako, valja naglasiti kako se takve riječi pojavljuju i u sustavu drugih narječja.

Svaka oporuka, pisana na hrvatskom ili njemačkom jeziku sadrži dio na latinskom jeziku. Latinski jezik u ono vrijeme nosi epitet univerzalnog jezika Crkve te službenog jezika visokoškolske nastave, odnosno jezik udžbenika i znanstvenih dijela (Schubert 2016: 67), te je kao takav bio simbol obrazovanosti i prestiža. Budući da su latinizmi koherentniji sa pisarom oporuka, odnosno vezani su uz zanimanje i svrhu pisanja, nisu odraz jezika naručitelja oporuke, odnosno jezika puka. Latinizmi se u oporukama nalaze preneseni u cijelosti ili su se pak djelomično prilagodile sustavu jezika primaoca.

a) U potpunosti:

Manu propria (157 II), *Testamentum* (148 II), *summa pasiva* (161 II), *Contracta* (115 II), *Latus facit. Et Millio*, *Testament Haeres* (162 II), *manu aliena Cruce propria* (169 II), *numero* (163 II), *Nota Bene* (167 II).

Potpis pisara najčešće ja na latinskom - *L.S. Joannes Protiva Manu propria Syndicus qua requisitus Testis 1779. 7a Augusti in Domo Praetorea Senatorea Liberae (...)* (161 II)

b) Djelomično

²³ U značenju *kormilo*, *krma*.

Concludiram – zaključujem, Magistratzkimi Exmissussi, excontentira, detto (138 II), spital (98 I), Dispositia (115 II), patron (115 II), patrom paulinerom (121 I), kontraktus (99 I), intenzia, na altariu (155 I), sikutor (74 II), stacun (164 II), gvante (78 II)

Neka imena su također poprimila latinske oblike: *Joanes (134 II), iesussa Krisztussa (138 II), Mariae (115 I)*.

Također, česti su i lokalizmi arhaizmi, osobito u nazivu odjeće - *Halbica/albica*²⁴ (33 I), *Biliac*²⁵ (33 I), *Blazina (33 I), Opleće*²⁶ (33 I), mjerama – *vagan (42 I)*. Čest je i arhaizam *dikla (39 I)* u značenju dijete.

²⁴ Pokrivalo za glavu, kapa, naziv se koristi u selima oko Dubrovčaka Lijevog, Posavskog Brega, Oborova te u Moslavini oko Kloštra Ivanića (Brenko 2021 : 40)

²⁵ Naziv za vuneni pokrivač.

²⁶ Ženska košulja, ogrtač.

8. Kajkavske i čakavske značajke u govoru Karlovca 18. stoljeća

Analizom oporuka iz 18. stoljeća potvrđena je Strohalova teza da se u Karlovcu govori *nekom smjesom kajkavštine i čakavštine, u kojoj je smjesi jača čas kajkavština čas čakavština*« (Strohal 1901: 78).

S obzirom na sve ranije rečeno, slijedi prikaz odnosa čakavskih i kajkavskih značajki kako bi se lakše providjelo stanje odnosa tih dvaju narječja u govoru stanovnika s područja Karlovca iz 18. stoljeća. Prema razlikovnim kriterijima za određivanje pripadnosti narječjima²⁷ možemo zaključiti slijedeće:

Pripadnost kajkavskome narječju očituje se u:

1. upitno-odnosna zamjenica *kaj* s likovima *kej, ke, koj, kuj*
2. protetsko *v-*
3. tvorba budućeg vremena prezentom svršenog glagola *biti* i glagolskim pridjevom *radnim*
4. nastavak *-š-* u komparativu pridjeva
5. sekvencija *rj* kao relikat palatalnog *ř*

Čakavski elementi zabilježeni istraživanjem su:

1. upotreba zamjenice *ča* i *zač*
2. čakavski refleksi *jata* za koje je karakterističan
 - a) ikavsko-ekavski odnos po pravilu Meyer-Jakubinskog
3. nepreventivna vokalizacija poluglasa u slabom položaju – tendencija čakavske jake vokalnosti – *kadi* (82 I)

U čakavske izoglose može se pribrojiti i promjena osobnih imenica muškoga roda s nejednakom osnovom (Težak 1981 : 176) – *Mateta, Ivota*.

Popriličan je broj izoglosa zajedničkih i kajkavskom i čakavskom, pa i štokavskom narječju.

1. Zamjena stražnjega nazala *> u*
2. zadržavanje skupa *čr*
3. izostanak afrikate *ž*
4. prijelaz *d' u j*
5. slogotvorno *ř* kao dvomorfem – *er* (*smert*)

²⁷ Prema razlikovnim kriterijima navedenim u četvrtom poglavlju.

6. neprovođenje zamjene dočetnog $-l > o$ na kraju sloga
7. neprovođenje sibilizacije
8. obezvučenje suglasnika na kraju sloga
9. imenički deklinacijski sustav
10. nulti morfem u G mn. imenicama svih triju rodova
11. prezentski morfemi za treće lice množine - *-iju, -idu, -e, -eju, -edu, -u*
12. refleks poluglasa najvećma zamijenjen s a^{28}

²⁸ Pojava je koju Težak opisuje kao štokavsko-čakavski refleks koji prodire i na kajkavsko područje (Težak 1981 : 174).

9. Zaključak

Prema svemu do sada navedenome vidljivo je kako je govor Karlovca u 18. stoljeću bio veoma raznolik i šarolik. Niti jedna značajka nije dosljedno i u potpunosti provedena već za svaku postoje brojna odstupanja i različitosti. Karlovački *koinè* 18. stoljeća karakterizira zatvaranje samoglasnika i povećanje vokalskog sustava te reduciranje i pojednostavljivanje suglasničkih skupina. Česta je i neprovedenost jotacije i palatalizacije, kao i depalatalizacija te obezvučenje dočelnog suglasnika. Dok je refleks prednjega nazala dosljedno *e*, refleks je stražnjega nazala dvojak, u određenim slučajevima zamjenjuje se vokalom *u*, a ponekad i vokalom *o*. Refleks poluglasa je višestruk, najvećma se realizira vokalima *a* i *e*, a zabilježen je i refleks poluglasa vokalom *o*. Refleks jata odražava se prema pravilu Meyera i Jakubinskoga, uz određene iznimke. Samoglasno *l* najčešće ima ostvaraj kao *u*, ali zabilježen je i slučaj realizacije iste kao prednjega nazala - *l* > *e*. U karlovačkom govoru 18. stoljeća zabilježen je i adrijatizam što je alijetet čakavskog narječja, ali u ovom slučaju, zbog rijetke pojavnosti, takvu jezičnu činjenicu možemo svrstati tek pod pisarsku tendenciju, a ne i jezičnu opisnicu govora. Karlovčani najvjerojatnije nisu razlikovali glasove *č* i *ć*, ali zbog grafijski višestrukih rješenja (najčešće se fonem *ć* obilježava grafemom *ch*, koji je dosljedan prilikom obilježavanja fonema *č*, sa tek sporadičnim pojavnicama grafema *x*, *chi*, te neotiranih oblika *tt*, *ti*, *tj*, *ty*) teško je to sa sigurnosti potvrditi. Refleks praslavenske skupine **d'* također je višestruk, pa su zabilježena realizacije i kao *j*, i kao *d*, *g*, *dj*, *gj*. U genitivu množine imenica bilježi se nulti morfem kao odlika arhaičnosti sustava. U komparativu je evidentiran kajkavski nastavak *-ši*. Glagoli su najčešće neapokopirani, odnosno cjeloviti su. U prezentu množine trećega lica zabilježeni su nastavci *-ju*, *-du*. Mjestimično se čuvaju neki gramatički arhaizmi (poput aorista i imperfekta). U jeziku su sačuvane brojne tuđice i posuđenice, osobito germanizama i hungarizama, te je prisutan utjecaj latinske i njemačke sintakse. Karlovčani u 18. stoljeću govorili su mješavinom i kajkavskog i čakavskog i štokavskog narječja. Istraživanje je dokazalo kako se u 18. stoljeću isprepliću kajkavske i čakavske alijetetne značajke, ali i da su u govoru, iako rjeđe, prisutna i štokavska obilježja. Ujedno, fonološki sustav govora stanovnika Karlovca, odnosno naručitelja oporuka, karakterizira većinom odlike svojstvene svim trima narječjima - zatvaranje samoglasnika, proteza *v-* na početku riječi, kontrakcije, pojednostavljivanje suglasničkih skupina, nedosljedno provedena depalatalizacija i obezvučenje finalnih konsonanata, razlikovanje *č* i *ć*, dvojak refleks stražnjega nazala i slogotvornog *r* i *l*, neizmijenjenost skupina *jd* i *jt* u glagolima, ali i određene karakteristike svojstvene samo kajkavskome narječju - čuvanje skupine *čr-*, izmjena prijedloga *s* u *z*, prijedlog *vu*, te značajke svojstvene samo čakavskome

narječju - ikavsko-ekavski refleks jata s ponekim iznimkama i trend čakavske jake vokalnosti. Morfološke karakteristike najvećma odgovaraju sustavu kajkavskoga narječja - upitno-odnosna zamjenica *kaj* (uz tek sporadično zabilježenu čakavsku alijetetnu značajku - zamjenicu *ča*), stariji kajkavski oblik instrumentala množine muškoga roda, prefiks i prijedlog *vu/vu-*, kratka množina, nulti morfem genitiva množine muškog roda te nastavak *-ah* u genitivu množine ženskoga roda, nastavak *-š/-eš/-eši* u komparaciji pridjeva (uz mjestimično bilježen štokavski sufiks *-iji*), kajkavska tvorba futura perifrastičkim svršenim oblikom glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim, uporaba svršenog prezenta za izricanje buduće radnje, kao i glagolski pridjev radni koji dosljedno završava na *-l*. Leksik obilježavaju brojni inojezični utjecaji, specifični za kajkavske govore, u prvom redu germanski i mađarski, a česti su i latinizmi, iako su oni povezaniiji s pisarskom tradicijom negoli govorom naručitelja oporuka. Prema svemu sudeći, karlovački govor 18. stoljeća možemo opisati kao kajkavsko-čakavski govor sa sporadičnom pojavom štokavskih elemenata.

10. Popis literature

1. Albaneže, Nikola i dr.; *Karlovac*; Gradski muzej Karlovac, Karlovac, 1998.
2. Bičanić, Ante i sur.: *Povijest hrvatskoga jezika: 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, Društvo za pomicanje hrvatske kulture, Zagreb, 2013.
3. Bosio, Antonio; *Oporuke 1730. – 1771., Izvori za povijest grada Karlovca, VII svezak*; Državni arhiv grada Karlovca, Karlovac, 2016.
4. Bosio, Antonio; *Oporuke 1771. – 1781., Izvori za povijest grada Karlovca, VIII svezak*; Državni arhiv grada Karlovca, Karlovac, 2017.
5. Brenko, Aida; *Ornament i identitet: Oblikovanje tradicije na primjeru nošnje Hrvaticе*; Izvorni znanstveni rad, Etnografski muzej, Zagreb, 2021.
6. Brlobaš, Željka; *Uporaba i značenje glagolskih vremena u govorima kajkavskoga narječja*; Hrvatski dijalektološki zbornik 21, HAZU, Zagreb, 2017.
7. Damjanović, Stjepan i sur.; *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Hrvatska jezična baština, knjiga 3, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
8. Damjanović, Stjepan; *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.
9. Előd, Dudás; *Mađarski utjecaj na razvoj kajkavske grafije; Studia Slavica Savariensia*, Budimpešta, Mađarska, 2016.
10. Előd, Dudás, *Dvojna tradicija latinice u Hrvata: povijesni pregled, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. 65 (2)*, Budimpešta, Mađarska, 2020.
11. Finka, Božidar, Šojat, Antun; *Karlovački govor*, Izvorni znanstveni članak, Hrvatski dijalektološki zbornik, No. 3, 1973.
12. Finka, Božidar; *Čakavsko narječje*, Čakavska rič, 11-71, Zagreb, 1971
13. Jonke, Ljudevit, „*Dictionar*“ *Adama Patičića*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1949.
14. Junković, Zvonimir; *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, Rad JAZU, 363, Zagreb, 1972.
15. Kruhek, Milan; *Karlovac: postanak i razvoj tvrđave i grada [1579-1979]*; Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1978.
16. Lisac, Josip; *Hrvatska dijalektologija 1, Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
17. Lisac, Josip; *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.

18. Lončarić, Mijo; *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
19. Lončarić, Mijo; *Kajkaviana & alia; Ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*, Zrinski d.d., Čakovec, 2005.
20. Lončarić, Mijo; *Rani razvitak kajkavštine*; Zavod za jezik IFF, Zagreb, 1988.
21. Lončarić, Mijo; *Kajkavska morfologija*; Izvorni znanstveni rad, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 18, No. 1, Zagreb, 1992.
22. Lončarić, Mijo; *Kajkavski vokalizam*; Izvorni znanstveni rad, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 20, No. 1, Zagreb, 1994.
23. Lopašić, Radoslav; *Karlovac – poviest i mjestopis grada i okolice*, Matica hrvatska, Zagreb, 1879., pretisak 1993.
24. Lopašić, Radoslav; *Oko Kupe i Korane*, Matica hrvatska, Zagreb, 1895.
25. Lukežić, Iva; *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Biblioteka Dometi, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990.
26. Lukežić, Iva; *Govor Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica, 1998.
27. Lukežić, Iva; *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Zagreb – Rijeka, 2012.
28. Lukežić, Iva; *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Zagreb – Rijeka, 2015.
29. Matasović, Ranko; *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
30. Maretić, Tomo; *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb 1889.
31. Miholović, Katica; *Slobodni i kraljevski grad Karlovac*; Povijesni arhiv Karlovac, Karlovac, 1994.
32. Moguš, Milan; *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
33. Moguš, Milan; *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
34. Moguš, Milan; *Povijest hrvatskog književnog jezika*, Globus, Zagreb, 1995.
35. Moguš, Milan; *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2010.
36. Perušić, Marinko; *Etnolingvistička građa iz Brajskog kraja u općini Duga Resa*, Izvorni znanstveni članak, *Čakavska rič: Polugodišnjak za poučavanje čakavske riječi*, Vol. XVII No.2, Karlovac, 1989.
37. Schubert, Bojana; *U suton kajkavskoga književnog jezika, Povijesnosociolingvistička analiza jezika Ivana Krizmanića*, Srednja Europa, Zagreb, 2016.

38. Strohal, Rudolf; *Jezične osobine u kotaru karlovačkom*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, No. 57, Zagreb, 1902.
39. Šipuš, Josip; *Temelj žitne trgovine po naravi i povijesti*, Matica hrvatska, Karlovac, 1796., Pretisak 1993
40. Šmic, Josip; *Arheološki podaci Karlovca i okoline*, Historijski arhiv, Karlovac, 1979.
41. Šojat, Antun; *Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima*, Hrvatski dijalektološki zbornik, No. 5, Zagreb, 1981.
42. Šojat, Antun; *Kratki navuk jezičnice horvatske, Jezik stare kajkavske književnosti*; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009.
43. Tafra, Branka; *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Croaticum, Zagreb, 2012.
44. Težak, Stjepko; *Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?*, Hrvatskih dijalektološko zbornik, No. 5, Zagreb, 1981.
45. Težak, Stjepko; *Sjeverni govori čakavsko-kajkavskog međurječja u karlovačkom četveroriječju*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, No. 16, Zagreb, 1979.
46. Vranić, Silvana, Zubčić, Sanja; *Karta čakavskog narječja; Povijest hrvatskog jezika, 5. knjiga : Dvadeseto stoljeće – prvi dio*. Urednici Ivo Pranjković i Marko Samardžija, Društvo za pomicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, Zagreb, 2018.

11. Prilozi

Prilog 1

Vjerojatan predmigracijski raspored narječja u 16. stoljeću

Lisac, Josip; *Predmigracijski raspored srednjojužnoslovenskih narječja*; *Hrvatska dijalektologija 1*, Golden marketing - Tehnička knjiga, 2003., str. 164

Prilog 2

Karta kajkavskog narječja

Lončarić, Mijo; *Karta kajkavskog narječja*; *Kajkaviana & alia*, Zrinski d.d., Čakovec, IHJJ, Zagreb, 2005., str. 110

Prilog 3

Karta čakavskog narječja

Vranić, Silvana, Zubčić, Sanja; *Karta čakavskog narječja*; *Povijest hrvatskog jezika*, 5. knjiga; Dvadeseto stoljeće – prvi dio, Croatica, Zagreb, 2018, str. 526.

12. Sažetak i ključne riječi

Rad se temelji na istraživanju upravnih spisa, odnosno oporuka karlovačkog područja pisanih hrvatskim jezikom s ciljem utvrđivanja dijalektalne pripadnosti karlovačkog govora u 18. stoljeću. Oporuke su dokumenti sastavljeni pred gradskim vlastima nastali na želju i volju građana najčešće u bolesti ili u posljednjim godinama života. Svaka oporuka prati uobičajeni obrazac i ima dvojak karakter, odnosno iz njih se može iščitati religiozno uvjerenje naručitelja oporuka i svakodnevni život, čime se naručitelj bavio, povijest obitelji, koga je volio, imovinu kojom je uživao i slično. Proučavana građa sastoji se od dvije zbirke oporuka, a datiraju iz razdoblja od 1730. do 1781. godine, odnosno do proglašenja Karlovca slobodnim kraljevskim gradom. Ukupno je analizirano 89 oporuka, odnosno, analizirane su sve oporuke napisane u cijelosti ili djelomično hrvatskim jezikom - 47 oporuka iz prve knjige (razdoblje od 1730. do 1771. g.) i 42 oporuke iz druge knjige (nastale u razdoblju od 1771. do 1781. g.).

Proučavani povijesni dokumenti pružaju mogućnost višestrukog analiziranja, ali ovaj rad usmjeren je prvenstveno na jezični i grafijski aspekt. Analizom oporuka pokušala sam dati detaljnu raščlambu karlovačkog govora, vokalskih i konsonantnih odlika, kao i morfoloških, grafijskih i leksičkih osobitosti toga razdoblja. Dosadašnja dijalektalna istraživanja, govor Karlovca opisivala su kao mješavinu kajkavskog, čakavskog i štokavskog narječja, a analizom oporuka iz 18. stoljeća to je i potvrđeno.

KLJUČNE RIJEČI: Karlovac, oporuke, 18. stoljeće, kajkavsko narječje, čakavsko narječje, štokavsko narječje

Ključne riječi na engleskom: Karlovac, wills, 18th, Kajkavian, Chakavian, Shtokavian